

ÇARŞININ ÖYKÜSÜ

MANİSA

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

© Copyright 2023

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN	Yayın Koordinatörü
978-625-399-194-4	Yasin DİLMEN
Kitap Adı	Yayıncı Sertifika No
Çarşının Öyküsü Manisa	47518
Editörler	Baskı ve Cilt
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ ORCID iD: 0000-0002-4530-0491	Hazar Matbaacılık
Doç. Dr. Nejdet BİLGİ ORCID iD: 0000-0002-2288-616X	Bisac Code HIS055000
	DOI 10.37609/akya.2625

Kütüphane Kimlik Kartı
Çarşının Öyküsü Manisa /
editörler : Nurettin Gülmez, Nejdet Bilgi.
2. Baskı. Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2023.
854 s. : res. fotoğ. tbl. grf. şkl. hrt. ; 245x250 mm.
Kaynakça var.
ISBN 9786253991944

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A
Yenişehir / Ankara
Tel: 0312 431 16 33
siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Cengiz ERGÜN 5

ÖNSÖZ

Editörler 7

BİRİNCİ BÖLÜM: ESNAFLARIN DİLİNDEN MANİSA ÇARŞISI (BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI) 13-366

Abdullah Murat Özeltin 15
Abdülkadir Özkara 18
Adnan Çakmak 21
Adnan Özgürler 26
Ahmet Altaş 29
Ahmet Doğan Gezgör 31
Ahmet Hulusi Uşaklı 35
Ahmet Otaşcan 41
Ali Arıca 42
Ali Göksevim 45
Ali Kılıç 47
Ali Uludağ ve Mehmet Avni Başaran 50
Ali İhsan Aykın 52
Ali Osman Dağ 54
Âlim Ökçeci 56
Arif Avcan 57

Ayhan Şakar 59
Bilal Dolgun 60
Bilal Gürcan 62
Burhan Taraşlar 65
Burhan Yılmaz 69
Celil Altınbilek 72
Cemal Ergün 77
Çetin Bacak 84
Çetin Yılmaz 87
Doğan Özmen 89
Durmuş Ok 92
Ekmel Özyiğit 94
Emin Kaçar 96
Erdinç Eker 101
Erdinç Ödeker 104
Erhan Uygurer 108
Erkan Özşen 110
Erol Hastemelli 113
Fethi Gönül 116
Güngör Çalışır 118
Gürcan Meriç 123
Hakkı Altınbilek 125
Hale Özgüler 129
Halil Çınar 131
Halil Gürcan 135
Halil Pekcan 137
Halis Özen 142
Halit Dağlı 145
Hasan Alboya 146
Hasan Kazıkoğlu 148
Hatice Mertcan Şenoğul 152
Hüseyin Şengül 159
Hüseyin Üret 165
İbrahim Darcan 170
İbrahim Erkaya 172
İbrahim Günaydın 175
İbrahim Onaylı 177
İbrahim Özceylan 181

İrfan Yükçü.....	185	Rengin Ahmet Giray.....	291
İslam Açıkdil.....	186	Rıdvan Keçeci.....	297
İsmail Yüksel.....	191	Ruhi Baydar.....	299
Kasım Işık.....	193	Sadık Tosluk.....	304
Mahmut Yurtçu.....	195	Selim Ateşer.....	308
Mehmet Çetin.....	198	Suat Budak.....	311
Mehmet Pekçioğlu.....	202	Süha Erginer.....	313
Mehmet Kaygısız.....	205	Şaban Karakılıç.....	315
Mehmet Moraliolu.....	207	Şakir Sabancıoğlu.....	317
Mehmet Sarı.....	208	Şerif Kocuklu.....	321
Mehmet Yurtsever.....	210	Tezcan Karadanışman.....	323
Mehmet Ali Altınyaprak.....	212	Tolga Baydar – Emir Baydar.....	337
Mehmet Ferhat Örümlü.....	214	Volkan Tosuner.....	340
Mehmet Reşat Korguz.....	216	Yakup Acer.....	342
Melih Hopbaolu.....	218	Yavaşzadeler Dükkânı.....	344
Muammer Nüfusçu.....	220	Yüksel Usalır.....	346
Muazzam Ata.....	223	Ziya Akbaba.....	349
Murat Köprülü.....	226	Azmi Açıkdil-Tezcan Karadanışman	
Murat Şorman.....	228	Sohbeti: Manisa Esnafları.....	351
Musa Tağ.....	230		
Mustafa Karapınar.....	232	İKİNCİ BÖLÜM: MANİSA ÇARŞISININ	
Mustafa Yalvaç.....	234	TARİHSEL GELİŞİMİ.....	367-464
Mustafa Tahsin Bayrı.....	236		
Mülayim Kadayıfçılar.....	238	Tuncer Baykara	
Nazif Beygit.....	240	Anadolu Selçuklu Şehrinde	
Nebi Kumbaracı.....	245	Çarşının Oluşumu.....	369
Necdet Divrik.....	247		
Nezir Geçgüç.....	250	Feridun M. Emecen	
Nihat Gül.....	251	XVI. Asırda Manisa Çarşısı,	
Nihat Örtülü.....	262	Pazarı ve Esnafı.....	377
Nuri Yansiler.....	264		
Oğuz Çakar.....	269	Feridun M. Emecen	
Osman Büyükşahin.....	272	XVI. Asırda Manisa Esnafına Dair	
Osman Çalışkan.....	276	Bazı Mülâhazalar.....	389
Ozan Çakar.....	278		
Ömer Dokur.....	280	Cahit Telci	
Recep Koç.....	284	XVII ve XVIII. Yüzyıllarda	
Refik Türer.....	286	Manisa Çarşısı ve Esnaf.....	397

Hilal Ortaç
XIX. Yüzyılda
Manisa Çarşısı ve Esnafları 419

Nejdet Bilgi
Cumhuriyetin İlk Yıllarında
Manisa Esnafları..... 443

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FİZİKSEL YAPI 467-564

Cengiz Gürbıyık
Manisa Bedesten ve Hanları..... 469

Cengiz Gürbıyık
Manisa Çarşı Bölgesi Dini Yapıları 485

Hasan Uçar
Manisa Çarşısı Çeşmeleri..... 507

Hasan Uçar
Manisa Çarşı Bölgesi Hamamları..... 523

Nejdet Bilgi
Manisa Çarşı Bölgesi Konaklama Yerleri..... 547

Azmi Açıkdil
Çarşı Bölgesi İyileştirme Çalışmaları 555

Nejdet Bilgi
Manisa Merkez Çarşısı Dışındaki
Çarşı Oluşumları 561

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: GÖZLEMLER VE
DEĞERLENDİRMELER..... 565-672**

Nurettin Gülmez
Seyahatnamelerde Manisa Çarşısı 567

Hakkı Avan
Yazarların Anlatımıyla Eski Manisa Çarşıları 581

Azmi Açıkdil
Muhteşem Bedesten 595

Hakkı Avan
Manolya Çarşısı 607

Hakkı Avan
Perşembe Pazarı 609

Azmi Açıkdil
Bit Pazarı, Beyazfil ve Belediye 613

Azmi Açıkdil
Çarşı'nın Kıdemlileri..... 625

Nurettin Gülmez
Tüccarlar, Çerezçiler, Bakliyatçılar, Aktarlar
ve Manavlar ile Mülakatlar Üzerine..... 635

Bünyamin As
Gözlem, Değerlendirme ve Sonuç..... 639

Gülşen Ergüven
Çarşı Gözlemleri 643

Hatice Uslu Önbay
Manisa Çarşısı'nda Yapılan Mülakatlar
Üzerine Bir Değerlendirme..... 647

Kübra Aslan
Manisa Çarşısı'nda Belirli Esnaf Grupları
İle Yapılan Mülakatlar Üzerine 651

Melih Akdeniz
Gözlem ve Değerlendirme 657

Furkan Vural
Manisa Çarşısı'nda Sözlü Tarih
Çalışması Gözlemleri..... 661

Sena Cesur
Tarihi Manisa Çarşısı Esnafları ile
Görüşmeler 669

**BEŞİNCİ BÖLÜM: TARİHTE MANİSA
ESNAF VE SANATKARLARI..... 673-798**

Alpay Bizbirlik
Manisa'da Deri İşleyen Esnaf ve
Ürettikleri Metalar Üzerine 675

Mikail Acıpınar – Özer Küpeli
Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı
ve Manisa Boyahanesi..... 691

Vehbi Günay
Manisa Dokumacılığı..... 713

Alpay Bizbirlik-Melis Altan
Şer'iyye Sicillerine Göre Manisa'da Esnaf ve
Meslek Erbabı Gayrimüslimler..... 753

Nejdet Bilgi
Osmanlı Dönemi
Manisa Esnaf Teşkilatı..... 771

Nurettin Gülmez
Cumhuriyet Dönemi
Manisa Esnaf Teşkilatı..... 783

**ALTINCI BÖLÜM: HARİTA VE
GÖRSELLER..... 799-852**

SUNUŞ

Köklü Geçmişi ve Dokusuyla Bir Tarihtir Manisa

Manisa; mitolojik çağdan Lidyalılara, Saruhanoğulları Beyliği'nden Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar önemli olaylara tanıklık etmiş ve bunu doğal güzellikleriyle sentezleyen bir yapıyı içinde barındıran, köklü geçmişi ve dokusuyla tarihi bir şehirdir.

Osmanlı Devleti'ni padişah olarak yönetmiş ve Dünya'ya hükmetmiş olan II. Murat, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat, III. Mehmet ve I. Mustafa, Manisa'da sancak beyliği yapmıştır.

Böylesi önemli bir geçmişe sahip olan bu kadim şehrin tarihi dokusunu gün yüzüne çıkarmak ve gelecek nesillere en iyi şekilde miras bırakmak düşüncesiyle Manisa Büyükşehir Belediyesi olarak önemli çalışmaları hayata geçirdik. Tarihe Saygı Projelerimizle Osmanlı ve Saruhanoğulları Beyliği dönemi eserlerinin gün yüzüne çıkması noktasında önemli projeler ürettik.

Osmanlı mimarisinden günümüze kadar gelen Rum Mehmet Paşa Bedesteni, Yeni Han, Kurşunlu Han gibi yapılar, şehrimizin çarşı kültürüne dair önemli ipuçları vermektedir. Bu güzide eserleri korumak, aslına uygun şekilde restore etmek ve tahrip edilmesini önlemek noktasında Büyükşehir Belediyemiz gibi, ilgili tüm kurumların üzerine düşen görevi hassasiyetle yerine getirmesi, Manisa'mız için önemli bir şanstır.

Manisa'mızın bu köklü tarihi mirasının tanıtılması açısından ortaya çıkarılan bu güzide eseri de geçmişin izlerini geleceğe aktarmak açısından önemli buluyorum. Geçmişle modern çağın sentezlenmesi noktasında önemli bir yerde bulunan Manisa'mız, çarşı kültürüyle, insan ilişkileriyle ve misafirperverliğiyle her zaman öne çıkmıştır. Bu eserde de çarşı kültürümüz ve geçmişimize yönelik bir zaman yolculuğu yaşayacağınızı düşünüyorum.

Bu duygularla bu güzel eserin ortaya çıkmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyor, sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Cengiz ERGÜN

Manisa Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Esnaflar, Arapça kökenli bir kelime olup, küçük sermaye ve zanaat sahibi olan insanları ifade etmek için kullanılır. Genellikle kendi işlerini yapan, bir patrona bağlı olarak çalışmayan, yaptığı iş beden ve kol gücüne dayanan insanlardır. Esnaf, küçük ticarethane sahibi ve zanaatkârdır. Sermayesi azdır veya yok denecek kadardır. Emekleriyle, ürettikleriyle geçinirler. Önceleri bir kısmı seyyar/gezici olarak çalışırdı. Günümüzde daha çok dükkân sahibi veya kiracısı olarak sabit yerlerde hizmet verirler.

Esnaflar, önceden işlerini usta çırak ilişkisi içinde öğrenirlerdi. Yetenekleri ile birleşen tecrübe, esnaf olmanın yolunu açardı. Günümüzde artık, eğitim sistemindeki değişimlerle birlikte usta-çırak ilişkisi içinde yaparak ve yaşayarak öğrenmenin yolu büyük ölçüde kapandı. Teorik eğitim, belirleyici olmaya başladı. Bu defa da eğitim gördükten sonra gençlerin, esnaflığa ve küçük gelirlere razı olmama durumu ortaya çıktı. Bir fabrikaya veya bir iş yerine girip çalışmak, esnaflığa tercih edilmeye başlandı. O nedenle birçok mesleğin sonu geldi. Türkiye’de birçok ilde, “kaybolan meslekler, kaybolmaya yüz tutmuş meslekler, yok olmaya yüz tutmuş meslekler, unutulmaya yüz tutmuş meslekler, son temsilcisi kalan meslekler” gibi kitaplar ve makaleler yayımlandı. Araştırmalar yapıldı. Esnaf odaları, ticaret odaları ve ticaret bakanlığı, araştırmalar yaptırdı. Listeler yayımlandı. Teşvikler ve desteklerle tekrar canlandırmaya çalışıldı.

Fakat teknolojinin ilerlemesi, sanayinin gelişmesi, nüfus artışı gibi etkenler bütün hayatı düzenlemeye devam etti. Sonuçta bazı meslekler kayboldu ve bazı meslekler ortaya çıktı. Bilişim çağına geçiş, gelişen ve değişen toplum düzeni ve satın alma kültürü pek çok mesleğe olan ihtiyacı da

ortadan kaldırdı. Her şey yeniden yapılandı. Bu nedenle ustadan çırağa sevgi ve emekle aktarılan, incelik ve beceri gerektiren, pek çoğu el emeği olan meslek, ya kayboldu veya kaybolmaya yüz tuttu.

Sadece meslekler değil, her şeyi satan ve her işi yapan zincir marketler sayesinde esnafılık da bitti veya bitmeye yüz tuttu. Manisa'da da durum farklı değildi. Meslekler ve esnafılık aynı duruma düştü. Bunun farkına varanlardan birisi de Manisa Büyükşehir Belediyesi Başkanlık Danışmanı Azmi Açıkdil idi. Onun bu tespitine yine Manisa Büyükşehir Belediyesi Başkanlık Danışmanı Mehmet Güzgülü ve Manisa Büyükşehir Belediyesi Başkanı Cengiz Ergün de katıldı. Böylece "Geçmişten Günümüze Manisa Çarşısı Projesi" ortaya çıktı.

Büyük bir sabır, el emeği ve göz nuru ile içinde yaşadığı toplumun ruhunu, zevkini, kültürünü ve medeniyet değerlerini yansıtan; ustacı olarak ilişkisi içinde nesilden nesile devredilen ve yüzyıllardır sürdürülen zanaatlara ve zanaatçılara saygının bir ifadesi olarak, Manisa Çarşısı araştırmaya değer bulundu. El zanaatlarının yavaş yavaş yok olmaya yüz tutması yanında, makineleşmeye karşı geçmişe, daha organik ve daha sağlıklı olana tutunma anlayışı ile hareket edildi. Bir milletin kültürünü ve etnografik değerlerini yaşatması önemli görüldü. Çünkü kültürün korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması, toplumsal bilinç açısından değerliydi. Onun için el zanaatları yozlaştırılmadan geleceğe taşınmalı ve özgün niteliği bozulmadan yapılan üretim desteklenmeliydi. Bu çalışmada; geçmişten günümüze kadar Manisa'nın esnafının durumu araştırılırken, günümüz Manisa Çarşısı'nın da bir fotoğrafı çekilmeye çalışıldı. Esnafla mülakatlar yapılarak tarihe not düşülmesi ve bu mesleklerin ve

ustalarının vereceği bilgilerin yazıya aktarılması ve kalıcı olması amaçlandı.

Tarihi Manisa Çarşısı'na çıkıldığında, büyük ölçüde hayal kırıklığı ile karşılaşıldı. Artık Manisa esnafının, değişen ekonomik ve kültürel şartlar sonrasında çarşıdan uzaklaştığı görüldü. Bu yüzden eski esnafı bulmak ve onlarla mülakat yapmakta zorluklar yaşandı. Bazı esnaf, olmadık hikâyeler anlatıp sonra da mülakat yapmak istemedi. Bazı olumsuz yaklaşımlara maruz kalırsa da tercihlere saygı gösterildi. Mülakat için kolaylık gösterenler ile mesafe alınması sağlandı. Her şeye rağmen, yapılabilen mülakatlar günümüz çarşısının ve esnafının durumunun ortaya konulmasında yeterli oldu. Çarşının ve esnafının incelenen tarihi ile günümüzün görüntüsü birleştirildi ve Manisa Çarşısı'nın bir fotoğrafı çekildi. Bugünün tarihi ortaya konulurken, geleceğin tarihine de bir not düşülmüş oldu.

Bu çalışmaya katkı koyan araştırmacılarımızı, özverili çalışmalarından dolayı, unvan ve alfabetik soyadı sırasına göre, ayrıca anmak isteriz: Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Prof. Dr. Vehbi Günay, Prof. Dr. Özer Küpeli (müteveffa), Prof. Dr. Cahit Telci, Doç. Dr. Mikail Acıpınar, Doç. Dr. Melih Akdeniz, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Doç. Dr. Alpay Bizbirlik, Doç. Dr. Hilal Ortaç, Doç. Dr. Hasan Uçar, Doç. Dr. Cengiz Gürbıyık, Doktora Öğrencisi Kübra Aslan, Doktora Öğrencisi Hatice Uslu Önbay, Doktora Öğrencisi Melis Altan, Bilim Uzmanı Bünyamin As, Bilim Uzmanı Furkan Vural, Yüksek Lisans Öğrencisi Sena Cesur, Yüksek Lisans Öğrencisi Gülsen Ergüven, Mimar Azmi Açıkdil ve Yazar Hakkı Avan. Bu çalışma, bu değerli kadronun eseridir. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Projemizde araştırmacı olarak yer alan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,

Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Özer Küpeli'yi, proje sürecinde kaybettik (9 Ekim 2021). Üzüntümüz büyük. Katkılarından dolayı teşekkür ediyor, rahmetler diliyoruz.

Bu çalışmaya katkı yapan araştırmacılarımız, öncelikle akademik ilişkileri dolayısıyla Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne mensupturlar. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan, emekli olan ve Manisa Büyükşehir Belediyesi mensubu olanlar da bulunmaktadır.

Bu kitapta Manisa Çarşısı ve esnafının tarihi çeşitli yönleriyle ortaya koymaya çalışılırken, çeşitli meslek mensuplarıyla yapılan mülakatlarla da günümüz çarşısının ve esnafının görüntüsü tespit edilmeye çalışılmıştır. Mülakatlar mesleklere göre değil alfabetik isim sırasına göre verilmiştir. Mülakatların çoğu esnafın anlatımı şeklindedir. Çok azı mülakatı yapanın özetlemesi şeklindedir. Mülakatların kısa veya uzun olması, ilgili esnafın tercihidir. Ayrıca, fotoğraflarının yer alıp almaması da.

Her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada da bazı eksiklikler ve eleştirilecek yönler bulunabilir. Ancak bu eser, geçmişten günümüze Manisa çarşısı hakkında yapılmış şimdilik en derli toplu çalışmadır. Bu yönüyle hem tarihi ortaya koymaya çalışan hem de tarihe not düşme çabasını sergileyen bir eserdir. Ayrıca, şehir hafızasının oluşumuna katkı sunma iddiasındadır.

Proje kitaba dönüştürülürken, kitabı "Çarşının Öyküsü Manisa" şeklinde adlandırdık. Bu çalışmayı, içerik olarak büyük ölçüde "Çarşının Öyküsü Bursa"

kitabından esinlenerek hazırladığımız için, adlandırmada da ilham kaynağımız aynı kitap oldu.

Çalışmanın hazırlanmasında ve yayımlanmasında desteklerini esirgemeyen, Manisa Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Cengiz Ergün'e ve Manisa Büyükşehir Belediye Başkan Danışmanı Sayın Azmi Açıkdil'e, araştırmaya destek veren bütün araştırmacılara ve mülakat sırasında içtenlikle bizimle sohbet eden bütün Manisa esnafına çok teşekkür ederiz.

Manisa, 11 Mayıs 2022

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

evâil-i Receb 1037/ 7-17 Mart 1628 târihli fermânla, hayvan nallama işinin sâdece nalbandlara mahsûs olduğu belirtilmektedir⁶¹.

Diğer taraftan, şehirde attarlığın oldukça yaygın olduğu dikkati çekmektedir. İtriyât, ev ilaçları, boya maddeleri, şeker nevîlerinin satıldığı attar dükkânlarının⁶², Manisa Çarşısı'nda toplu hâlde bulunduğu ve attarlığın son zamanlara kadar ehemmiyetini muhâfaza ettiği anlaşılmaktadır⁶³.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık (Cumhurbaşkanlığı) Osmanlı Arşivi (BA)

Anadolu Ahkam-ı Şikayet Defterleri (AAŞD), nr. 1.

Kamil Kepeci (KK), *Ahkâm*, nr. 63.

Mühimme Defteri (MD), VII, IX, X, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXVIII,

Tahrir Defteri (TD) 398, s. 38-39.

Ankara Tapu Kadastro, Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK, KKA)

Tahrir Defteri (TD) 544.

Manisa Şer'iyye Sicilleri (MŞS)

⁶¹ Bu vesika için bkz. Ç. Uluçay, "Bir hüküm bir fetvâ", *Gediz*, V/52 (Ağustos 1942), 2.

⁶² Attârların diğer maddeler yanında husûsiyle şeker satışı da yaptıkları bir ihtisâb kanûnnâmesi hükmünde görülmektedir (bkz. H. Tuncer, *Osmanlı imparatorluğunda Toprak Kanunları*, Ankara 1965, s. 62 ve 148. Bu ihtisâb kanûnnâmesinin aslî metninde, "Manisa mahkemesinde amel olunan Kanûn-nâme-i Sultanî'den ihrac" olduğu belirtilmekte ise de, Şer'iyye Sicilleri'nde böyle bir kanûnnâmeye rastlanmamıştır.)

⁶³ Eren Akçiçek, "Manisa'da attarlık", *I. Mesir Konferansları, 20-30 Nisan 1982*, Manisa 1982, s. 15-17.

Defter, I, II, IV, V, VIII, X, XVI.

Kitap ve Makaleler

AKÇİÇEK, Eren, "Manisa'da Attarlık", *I. Mesir Konferansları, 20-30 Nisan 1982*, Manisa 1982, s. 15-17.

BAYÇIN, Nazmi, "Manisa'da dokumacılık", *Gediz*, VIII/86 (Kasım 1945), 8-9 ve VIII/87 (Aralık 1945), 9-11.

EMECEN, Feridun M. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.

ERĞİN, Osman, "Bedesten", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, II, MEB, İstanbul 1979, s. 440-444.

Evliya Çelebi, *Seyâhat-nâme*, IX, İstanbul 1935.

FAROQHÎ, Suraiya, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXXI (Viyanâ 1979).

_____, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade Crafts, and food production in an Urban Setting 1520-1650*, Cambridge 1984.

GÖKÇEN, İbrahim, *XVI ve XVII. yüzyıl vesikalarına göre Manisa'da Deri San'atları Tarihi üzerinde bir araştırma*, İstanbul 1945.

İNALCIK, Halil "Osmanlı Pamuklu pazarı; Hindistan ve İngiltere pazar rekabetinde emek mâliyetinin rolü", *Gelişme Dergisi*, (Ankara 1981), II.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "1009 (1600) târihli narh defterine göre İstanbul'da çeşidli eşyâ ve hizmet fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX (İstanbul 1978)..

_____, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

- OSKAY, Bahri, "16 ve 17'inci asırlarda Manisa debbağları", *Gediz*, V/53 (Eylül 1941), 3-4.
- _____, "Ayakkabıcılara dâir", *Gediz*, V/31 (Temmuz 1941), 3-4.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1304 senesi*, 10. def'a.
- SU, Kamil, "Manisa'dan İstanbul'a gönderilen yelken bezleri", *Gediz*, IV/46 (Şubat 1941), 3-4.
- TUNCER, Hadiye, *Osmanlı imparatorluğunda Toprak Kanunları*, Ankara 1965.
- ULUÇAY, Çağatay, "Bir hüküm bir fetvâ", *Gediz*, V/52 (Ağustos 1942), 2.
- _____, "Manisa bogasisi", *Gediz*, IV/44 (I. Kânûn 1940), 5-7.
- _____, *XVII. yüzyılda Manisa'da Ziraât, Ticâret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul 1942.

kadı huzûrunda sicille kaydettirmişlerdi³³. Ayrıca esnâf arasında mal kalitesi husûsunda ihtilâf çıktığı vakit, devlet merkezinden bu mes'ele ile ilgili İstanbul esnâf kanûnunun talep edildiği ve buna göre hareket olunduğu da vâki idi. Meselâ, Manisa'da bozuk ayakkabı işlenmesi üzerine, dikici ve pabuççu esnâfı İstanbul'a adam göndererek, buradaki "... çizmeci-başı, arasta kethudaları ve dikici-başlarının mühürlü ve imzâlu ..." kânunnâmelerini istetmişlerdi³⁴.

Esnâfın ürettiği mallar kendi ehl-i hibreleri tarafından kontrol edilir; bozuk mallar ibtal olunurdu. Meselâ ayakkabıcıların mal kalite kontrolü, bunların kendi ehl-i hibreleri tarafından yapılır; ayakkabılarda satıştan sonraki ilk 10-15 gün içerisinde vâki olacak hatâlar bunlar tarafından tesbit olunur; gününe ve ayakkabı çeşidine göre takdir olunan muayyen miktarda akça, ayakkabıyı satın alana iâde edilirdi³⁵.

XVI. asırda, Manisa esnâfının idârî kadrosunda, şeyh, kethuda, ahî baba, nakib, çavuş, ehl-i hibre ve ustabaşlarına rastlanmaktadır³⁶. Ayrıca Manisa esnâfının ahîlikle sıkı sıkıya irtibâtının bulunduğu da anlaşılmaktadır. Hattâ, Manisa'da Ahî zâviyeleri mevcûddur; bunun yanı sıra, 999/1591 târihli bir vesikada, Ahî Evrân evlâdından oldukları belirtilen 4 şahsın, Manisa

³³ 24 Zilkade 954/5 Ocak 1548 târihli kayıt: MŞS, *Defter*, II, 47.

³⁴ Evâsıt-ı Safer 1023/23 Mart-2 Nisan 1614 târihli bu kayıt için bkz. Ç. Uluçay, *Aynı eser*, s. 135, vesika 19.

³⁵ Yukarıdaki notta zikrettiğimiz vesikada, ayakkabı çeşitleri ve bunların garanti müddetleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Ayrıca bu husûsta başka bir kayıt için bkz. Ç. Uluçay, *Aynı eser*, s. 166, vesika 62.

³⁶ Ç. Uluçay, *Aynı eser*, s. 112.

dokumacı, debbağ ve sâir ehl-i hirefine Hacı Mustafa'nın "Ahî baba" tâyin edilmesini istedikleri ve vaziyeti sicille kaydettirdikleri görülmektedir³⁷. Bu enteresan kayıd, Manisa esnaf teşkilâtının, Ahî Evrân nesli tarafından te'sîs ve idâme ettirildiğini düşündürmektedir.

Anlaşıldığına göre, XVI. asırda şehir esnâfı, ürettikleri malların satış imkânları yönünden oldukça müsâid bir vasata sâhibdiler. Ham maddelerini civârdan kolaylıkla sağlayabilen tekstil ve deri sanâyii, husûsiyle dış piyasaya açık bir üretim faaliyeti içindeydi. Ayrıca, şehrin şehzâde sancağı merkezi olması, üretim faaliyetlerinin tezâyüdüne yol açmış, dolayısıyla bu vaziyet, şehir esnâfı için iyi bir kazanç vesilesi olmuştu.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık (Cumhurbaşkanlığı) Osmanlı Arşivi
(BA)

Tahrir Defteri (TD) 165

Mühimme Defteri, nr. 80.

³⁷ Evâil-i Cumâdelûlâ 999/25 Şubat-7 Mart 1591 târihli olup İ. Gökçen tarafından neşredilen bu kayıt aynen şöyledir: "Mahrûse-i Manisa'da debbağ ve cüllâh ve sâir ehl-i hırfet üzerine müstakım bir Ahî lâzım olup, Sultan Ahî Evrân evlâdından Hasan ve Zeyneddin ve Mustafa ve Sinan nâm ihtiyârlar işbu bâisü's-sicil Hacı Mustafa için bu husûsda ehl-i vukuf yoluyla gelmiş ihtiyar ve muhtâr-ı cemâ'at ve mahal ve müstahikdir deyü mezbûr hırfetin üzerine Ahî nasbetdiklerin mahtûm mahzar ile i'lâm olunup bu hurûf tesvid olunup yedine vaz' olundu. Ba'de'l-yevm mezbûr Hacı Mustafa mezkûr tâife üzerine Ahî olup mezbûrun sözünden çıkmayup mürâca'atı buna edeler" (Manisa Deri San'atları, s. 11, vesika nr. 2).

Cevdet/Belediye, nr. 2402, 2846.
Tapu Kadastro, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK. KKA)
Tahrir Defteri (TD) nr. 115, 544.
Manisa Şer'iyye Sicilleri (MŞS)
Defter, nr. II, V, VIII.

Kitap ve Makaleler

AKÇİÇEK, Eren, "Manisa'da Attârlık", *I. Mesir Konferansları* (20-23 Nisan 1982), Manisa 1982, s. 15-17.
EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, İÜ Edebiyat Fak. Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'na sunulmuş, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1985.
GÖKÇEN, İbrahim, *XVI ve XVII. Yüzyıl Vesikalârına Göre Manisa'da Deri San'atları Târihi Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 1945.
İNALCIK, Halil, "Osmanlı Pamuklu Pazarı: Hindistan ve İngiltere pazar rekabetinde emek mâliyetinin rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, II (Ankara 1981).

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "1009 (1600) Târihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşidli Eşyâ ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX (İstanbul 1980), 59-60.
_____, Mübahat, "Osmanlılarda Esnaf İçi Kontrol Mekanizmasının İşleyişi", *XX. Ahilik Bayramı Kongre Tebliğleri* (1 Eylül 1984, Kırşehir), Ankara 1985, s. 9.
_____, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Târihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
OSKAY, Bahri, "16 ve 17. Asırlarda Manisa Debbağları", *Gediz*, V/53, (Eylül 1941), 3-4.
_____, Bahri, "Ayakkabıcılara Dâir", *Gediz*, V/51 (Temmuz 1941), 3-4.
SU, Kamil, "Manisa'dan İstanbul'a Gönderilen Yelken Bezleri", *Gediz*, IV/46, Şubat 1941, s. 3-4.
Türk Kültürü ve Ahilik, İstanbul 1986.
ULUÇAY, Çağatay, "Bir Hüküm, Bir Fetvâ", *Gediz*, V/52, (Ağustos 1942), s. 2.
_____, Çağatay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticâret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul 1942.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- BOA. A. MKT. UM, nr. 340/94.
BOA. AE. SMHD. I, 110/7914.
BOA. C. Belediye 130/6491.
BOA. C. BLD 75/7730.
BOA. D. BŞM. MHF, nr. 8/83, 8/82, 8/77, 8/83,
8/49, 8/90, 8/101.
BOA. İE. DH. 24/2161.
BOA. İE. TCT, nr. 6/649; 7/829; 23/2466.
BOA. KK. d 2361.
BOA. MAD. d, 19450, s. 7-8.
BOA. MAD. d. 01233.
BOA. MD. 69, s. 127/639.
BOA. MHM. 95, s. 76/508.
BOA. ML. CRD. d. 417, s. 13(b).
BOA. MVL. nr. 597/5.

Kitap, Makale ve Tezler

- Acıpınar, Mikail, Özer Küpeli, "Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı", *Geçmişten Günümüze Manisa, Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi, Kültürü, Ekonomisi, C. I*, ed. Muzaffer Tepekaya, Manisa 2018, ss. 539-556.
- Atabey, Halil, *Manisa'nın 79 Numaralı Şer'îye Sicil Defteri (H. 1049-1050) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Ankara 2014.
- Bursa, Fatih, *Manisa'nın 14 Numaralı H. 1002 Tarihli Şer'îye Sicil Defteri (Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi) (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT)*. Niğde 2002.
- Büyükmemiş, Emre, *223 Numaralı Manisa Şer'îye Sicilindeki Tereke Kayıtlarına Göre Manisa'da Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu 1780-1783*, (MCBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Manisa 2019.
- Çelik, Şenol, "1659-1660 (H. 1070-1071) Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 16, İstanbul 2007.
- Çetin, Selman, *64 Numaralı Manisa Şer'îye Sicili*, (CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Manisa, 2013.
- Emecen, Feridun, "Manisa Yahudi/Sefarad Cemaatinin Oluşum Süreci (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa, 2006.
- _____, Feridun, "XVI. Asırda Manisa Esnafına Dair Bazı Mülahazalar", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri 13-15 Eylül 1985 Kırşehir*, İstanbul 1986.
- _____, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 2003.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C. 9, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul 2005.
- Evren, Burçak, *Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri*, İstanbul 1997.
- Gökçen, İbrahim, *Manisa'da XVI ve XVII. Yüzyılda Deri Sanatları Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, Manisa 1945.
- Günay, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış DR. Tezi), İstanbul 2000.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.
- Karaaslan, Arzu, *1039-1040 (1629-1630) Yıllarına Ait 61 Numaralı Manisa Şer'îye Sicilinin*

Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Manisa 2007.

Orhonlu, Cengiz, “Mesleki Bir Kuruluş Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984.

Önderoğlu, Hediye, *154 Numaralı Manisa Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095-1096/1684-1685)*, (CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Manisa 2015.

Özkan, Yasin, *213 Numaralı Manisa Şer’iye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu 1174-1175*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Konya 2019.

Sonyıldırım, Şahin, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa*, (AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT) Ankara, 2007.

Uluçay, Çağatay, “Manisa Bogasisi”, *Sancaktan Saraya-Seçme Yazılar*, Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin, İstanbul 2012.

_____, Çağatay, *XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942.

Ünlü, Muazzez, *XVI. Asırda Manisa’da Dokumacılık (Mezuniyet Tezi 1949)*, Manisa 2004.

Yapıcıoğlu, Sefa, *190 Numaralı Manisa Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT) Manisa 2017.

Yılmaz, Caner, *H. 1060-1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer’iye Sicili*, (CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT), Manisa 2005.

Manisa Çarşısı

21 Mart 1846 tarihindedir. Diğer düzenlemenin hangi tarihte yapıldığı belirtilmemiştir. Yoğurt ve süt fiyatlarında da mevsimsel değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Bazı gıda fiyatları 1840 ile 1846 arasında % 5 ile % 15 arasında artmıştır.

Ortalama bir esnafın yıllık kazancının yıllık 500-700 kuruş olduğu görülen bu dönemde fiyatlar ile kazanç karşılaştırılarak, halkın geçim düzeyini anlamak mümkün olabilir.

Sonuç

XIX. yüzyıl boyunca, Manisa Çarşısının tarihsel önemini ve işleyişini koruduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel üretim tarzları ve esnafın varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayileşme görülmeye başlanmıştır, ancak bu sanayileşmenin esnafın üretimden kopmasına yol açacak bir sanayileşme olmadığı açıktır. Örneğin, Manisa'nın tarihsel olarak ön plana çıkmış olan dokuma alanında fabrikalaşma görülmekle birlikte, bunun daha çok tezgahların bir araya getirildiği tarzda bir sanayileşme olduğu anlaşılır.

Öte yandan, şehir yüzyılın sonlarına doğru uluslararası ticaretin doğrudan etki alanına girdiği, kente yabancı uyruklu insanların yerleşmeye başladığı, İzmir'de bulunan çeşitli yabancı konsoloslukların Manisa'da da yardımcı konsolosluklar açtıklarından anlaşılabilir. Böylece Manisa'nın ekonomik canlılığı giderek artmış, kent yeni okullar, binalar ile donanmaya başlamıştır. Borsa kurulmuş, ticari ürünler burada işlem görmeye başlamıştır. Ekonominin yanısıra sosyal hayatın da bunlara paralel geliştiği varsayılabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A.MKT.UM. 340/4/1

BOA. C. İKTS, 25/1245

BOA. C.İKTS, 25, 1245

BOA. MAD.d. 19450

BOA. ML.CRD.d. 768

BOA. ML.EEM. 3/12/3

BOA. ML.EEM.3/15

BOA. A.DVNSAHK.A.d. 173

BOA. A.DVNSAHK.A.d. 175

BOA. İ.DH. 9171

BOA. İ.MVL. 17559

BOA. İ.MVL. 17993

BOA. ML.EEM.3/12

BOA. ML.EEM.3/14

BOA. ML.VRD.TMT.d 2267; 2268; 2277; 2289; 2300; 2306; 2311; 2312; 2313; 16178; 16179; 16277; 16327; 16590

MŞS 276

MŞS 284

MŞS 285

Kitap ve Makaleler

ABAY, Ali Rıza, "Toplumsal Yapı ve Toplumsal Kurum Değişmesi (İhtisap Kurumunun Zabıta Teşkilatına Dönüşümü Örneği)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2002), 1-17.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, İstanbul, 2005.

ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991.

- BAYÇIN, Nazmi, "Manisa'da Dokumacılık II", *Gediz*, VIII/87(Aralık 1945), 8-11.
- BİNBİR, Gökçe, *18 ve 19. Yüzyıllarda, İstanbul'da Üretim ve Ticaretin Denetiminde İhtisap Kurumu'nun Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2012.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya, 1981.
- _____, Neşet, "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", *Bellekten*, XLVI/182(1982), s. 423-436.
- _____, Neşet, "Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları", *Bellekten*, XL/159(1976), s.423-438.
- Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)* (Haz. M. Akif Erdoğan-Ömer Bıyık), Ankara, 2014.
- EMECEN, Feridun M., *16. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989.
- _____, Feridun M., *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, İstanbul, 1997.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği üzerine Bazı Düşünceler", *VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, Ankara, 1981, 1265-1274.
- _____, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık), Ankara, 1980,103-109.
- ERZİNCAN, Tuğba, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *TDVİA*, C. 35, s. 228-230.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. IX, İstanbul, 1935.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul, 1993.
- GÖKÇEN, İbrahim, "Dericilik ve bundan Doğan Zanaatlar 5", *Gediz*, VII/76(Eylül 1944), 4.
- _____, İbrahim, "Manisa'da Semercilik Hakkında Bir Araştırma", *Gediz*, VI/69 (Kasım 1943), s.13-14; *Gediz*, VI/70(1.Kanun 1943), s.7-8.
- _____, İbrahim, *Deri Sanatları Tarihi*, İstanbul, 1945.
- _____, İbrahim, *Vakıflar ve Hayırlar*, C.I, İstanbul, 1946.
- <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7ar%C5%9F%C4%B1> (Erişim tarihi: 18.01.2022).
- İNALCIK, Halil, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisat ve Din (Haz. Mustafa Özel)*, İstanbul, 1997,119-136.
- KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *TDVİA*, C.18, s.133.
- KAZICI, Ziya, "Hisbe", *TDVİA*, C.18, s. 143.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13 (1983-1987), 481-520.
- _____, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983.
- ORTAÇ GÜRPINARLI, Hilal, "19. Yüzyıl Ortalarında Manisa Ermenilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları", *Toplumsal Tarih, Toplumsal Tarih*,161 (Mayıs 2007), 64-70.
- ORTAÇ GÜRPINARLI, Hilal, "İzmir ve Saruhan Sancaklarında Âşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII/1(2002), 13-38.
- _____, Hilal, *Manisa Kütüphanesinde Bulunan 7079 no'lu Kanunnamenin Çeviri Yazısı ve*

- Açıklaması, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- _____, Hilal, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1996.
- OSKAY, Bahri, "Ayakkabıcılara Dair", *Gediz*, V/51 (Temmuz 1941), s.3-4.
- Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn*, (Yay. Yaşar Yücel) , Ankara, 1980.
- ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo_Ekonomik Yapı)*, Ankara, 1986.
- RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 1995.
- ŞAHİNALP, Mehmet Sait-Veysi Günal, "Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History or Turkic*, Volume 11/8 (Spring 2016).
- TANKUT, Gönül, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1973, C.II, 773-779.
- ULUÇAY, Çağatay, *XVII. Asırda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul, 1942.
- _____, Çağatay, "Narh (Nark)" *Gediz*, V/55 (Temmuz 1942), 5-6.
- _____, Çağatay, *Manisa'daki Sarây-î Âmire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul, 1941.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Muğla, Milas, Pesin, Denizli, Isparta, Atabey, Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*, İstanbul, 1929.
- _____, İsmail Hakkı, *İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- YÜKSEL, İ. Aydın, "Hatuniye Külliyesi", *TDVİA*, C.16, s.509.

Sonuç itibariyle, Osmanlı'nın son yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki veriler, türlü eksikliklerine rağmen, Manisa şehrindeki esnaf ve sanatkar zümrelerine ilişkin genel bir görüntü sunmaktadır. Aynı zamanda, özellikle adres içeren bilgiler, şehrin nerelerinde yoğunlaşmalar olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti, *Emlak-ı Emiriye Mebani-i Umumiye ve Hususiye İstatistiki*, (yty).
- Aydın Vilâyetine Mahsus Salnâme 1307 Mâli Senesi*, II, Def'a 13.
- BİLGİ, Nejdet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası*, EÜ SBE, Doktora Tezi, İzmir 1996.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.
- Hasan Hulki, *Türkiye Salnamesi 1927*, İstanbul (ty).
- Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi 1928, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1928.
- ÖZLÜ, Zeynel, "Manisa'da Osmanlıdan Cumhuriyete Tevarüs Eden Meslekler, Esnaf ve Tüccar Aileler", *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, Cilt I, Ed. M. Tepekaya, Z. Atar, MCBÜ, Manisa 2018, ss. 749-775.
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın 1323 Hicri Senesi*, Def'a 24.
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın 1326 Hicri Senesi*, Def'a 25.
- SERÇE, Erkan (Haz.), *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918*, Akademi, İzmir 1998.
- Şemseddin Sami, *Kamusü'l- A'lam*, VI, İstanbul 1316.
- Türk Ticaret Salnamesi 1340 - 1341 Senesine Aid Nüsha, İktisadî Tedkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi*, (yty).
- Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnamesi 1927*, Arşak Garoyan ve Mahdumu Matbaası, İstanbul 1927.
- Vilayet Hususi İdaresi, *T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, İctimai Malumatı Cami Mecmuadır*, İzmir Ticaret Matbaası, İzmir 1932.

KAYNAKÇA

- ACUN, H. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- AKIN, H. (1968), *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara.
- AYVERDİ, E. H. (1974), *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, IV, İstanbul.
- CEZAR, M. (1985), *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul.
- ÇAKMAK, Ş. (1999), "Hatuniye Külliyesi", *Akdeniz'de İslâm Sanatı-Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası*, İstanbul, 83-85.
- _____, Ş. (2012), "Manisa Kurşunlu Han'ın İnşa Evreleri Hakkında Gözlemler", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 19-21 Ekim 2011*, Eskişehir, 191-201.
- _____, Ş.- Yalçın, G. (2018), "Yeni Bulgular Işığında Tire Bedesteni", *Tüba-ked*, S. 17, Ankara, 11-24.
- EMECEN, F. M. (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazâsi*, Ankara.
- ERSOY, B. (1991), *İzmir Hanları*, Ankara.
- _____, B. (1994), "Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir, 75-97.
- ERSOY, H. (1941), "Hatuniye Camii", *Gediz*, S.52, Ağustos, 4-6.
- ERZİNCAN, T. (2008), "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *TDVİA*, C. 35, İstanbul, 228-230.
- Evliyâ Çelebi (2011), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, 1. Cilt, haz. S. A. Kahraman, İstanbul.
- EYİCE, S. (1992), "Bedesten", *TDVİA*, C. 5, İstanbul, 302-311.
- GOODWIN, G. (1971), *A History of Ottoman Architecture*, London.
- GÖKÇEN, İ. (1946), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*, İstanbul.
- _____, İ. (1950), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar II*, İstanbul.
- KUBAN, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul.
- KUYULU, İ. (1992), *Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara.
- OĞUZ, F. (1974), "Manisa Kurşunlu Han", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, S. 1, Ankara, 109-127.
- ÖZDEŞ, G. (1998), *Türk Çarşıları*, Ankara.
- RİEFSTAHL, R. (1931), *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge.
- TOZOĞLU, T. (2003), *Menemen ve Köylerindeki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- UÇAR, H. (2012), *Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa
- ULUÇAY, Ç. - Gökçen, İ. (1939), *Manisa Tarihi*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1929), *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul.
- YAVAŞ, D. (2002), "Kurşunlu Han", *TDVİA*, C. 26, Ankara, 448.
- YÜKSEL, İ. A. (1983), *Osmanlı Mimârîsinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, V, İstanbul.

Fot. 36- Taşçılar Mescidi. Güney cephedeki kuş evleri.

Mescitte herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Güney cephesinin üst bölümündeki kuş evleri ise özgün ve ilgi çekicidir (Fot. 36). Osmanlı mimarisinde XVI. yüzyıldan itibaren örneklerine rastlanan, XVIII. yüzyılda ise yaygın bir kullanım alanı bulan kuş evleri, tuğla, taş ya da sıva ile oluşturulabilmekte ve cami, han, medrese gibi yapıların dışında sivil mimaride de karşımıza çıkmaktadır⁴⁹. Özellikle İstanbul ve çevresinde ilgi çekici kuş evi örneklerini görmek mümkündür.

⁴⁹ Akalın 2002, 472-473.

KAYNAKÇA

- ACAR, T. (2011), *Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ACUN, H. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- AKALIN, Ş (2002), "Kuşevi", *TDVİA*, C. 26, Ankara, 472-73.
- ARMAĞAN, V. (1945), "Hatuniye Camii ve Aynı Ali Türbesi", *Gediz*, S.83, Ağustos, 4-5.
- ASLANAPA, O. (2004), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul.
- ASLANOĞLU, İ. (1978), *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Ankara.
- AYVERDİ, E. H. (1974), *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, IV, İstanbul.
- BAYRAKAL, S. (2008), *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, İstanbul.
- ÇAKMAK, Ş. (1997), "Foça'daki Türk Eserleri", *Geçmişten Günümüze Foça-Uluslararası Sempozyum Bildirileri 23-25 Ağustos 1996*, 47-60, Ankara.
- _____, Ş. (1999), "Hatuniye Külliyesi", *Akdeniz'de İslâm Sanatı-Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası*, İstanbul, 83-85.
- EMECEN, F. M. (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara.
- ERDOĞRU, M. A. – Bıyık, Ö. (2014), *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)*, Ankara.
- ERSOY, H. (1941), "Hatuniye Camii", *Gediz*, S.52, Ağustos, 4-6.
- Evliyâ Çelebi (2011), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, 1. Cilt, haz. S. A. Kahraman, İstanbul.
- GOODWIN, G. (1971), *A History of Ottoman Architecture*, London.

- GÖKÇEN, İ. (1938), "Çeşnigir ve İvaz Paşa Camileri", *Gediz*, S.16, Ağustos, 15.
- _____, İ. (1946), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*, İstanbul.
- _____, İ. (1947), "Manisa Tarihi Üzerine Etüt, Piyale Bey ve Vakıfları II", *Gediz*, Ekim-Kasım, S. 101-102, 11.
- _____, İ. (1950), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar II*, İstanbul.
- GÖKMEN, E. (2020). "Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları", *Vakıflar Dergisi*, (54), 113-138.
- İNCE, K. (1995), *III. Selim - IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839) Osmanlı Cami ve Mescitleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KARADANIŞMAN, K. (1977), *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa.
- KUBAN, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul.
- KUYULU, İ. (1992), *Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara.
- ORAL, M. Z. (1962), "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, V, 23-78.
- RİEFSTAHL, R. (1931), *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge.
- SAYDAM A. (2006), "Mütercim Rüşdü Paşa", *TDVİA*, C. 32, İstanbul, 202-203.
- UÇAR, H. (2012), *Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa.
- ULUÇAY, Ç. - Gökçen, İ. (1939), *Manisa Tarihi*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1929), *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul.
- ÜRER, H. (2017), "İzmir Tarihi Kent Merkezinde Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler", *Tüba-ked*, S.16, Ankara.
- Vakıflar (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Ankara.
- YÜKSEL, İ. A. (1983), *Osmanlı Mimârîsinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, V, İstanbul.
- _____, İ. A. (1997), "Hatuniye Külliyesi", *TDVİA*, C.16, İstanbul, 501-503.

görülen “Ay-Yıldız” motifi Sipahi Pazarı Vakfı I Çeşmesi alınlığındaki kitabede ve Ömer Ağa Çeşmesi'nin kitabesinde karşımıza çıkar.

Sonuç olarak; Manisa çarşı bölgesinde Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminden günümüze ulaşabilmiş çeşme sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çeşmeler inşa edildikleri dönemin mimari özelliklerini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- ACAR, T. (2019). Uşak/Karahallı Çeşmeleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/2, 419-436.
- ACUN, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- AKAR, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar:Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, 267-292.
- ALTIER, S. (2019). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 26, 149-202.
- BAYRAKAL, S. (2009). *Urla ve köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- BİLGİ, N. (1996). *XX.Yüzyılın ilk Yarısında Manisa Kazası (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi)*. İzmir.
- _____, N. (2002). Manisa Yangını ve 8 Eylül Törenlerine Dair Bir Belge. *Manisa*, 23-24, 38-42.
- _____, N. (2020). 1922 Manisa Yangını: Harik-i Hail. *Kurtuluş-İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*. (s. 85-94). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- BOZKURT, N., & Kalfazade, S. (2000, 21). İbrik. *İslam Ansklopedisi* (s. 372-376). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- ÇAYCI, A., & Yavuzylmaz, A. (2020). Derbent ve Köylerindeki Mimari Eserler. *Aladağın İncisi Derbent* (s. 349-426). Konya.
- DEMİR, C. (2021). Anıtsal Bir Hayrat: Sinop Şehitler Çeşmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXI/43, 461-504.
- DENKTAŞ, M. (2002). *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kivılcım Yayınları.
- EMECEN, F. (1986). XVI. Asırda Manisa Esnafına dair Bazı Mülahazalar. *Türk Kültürü ve Ahilik* (s. 203-210). İstanbul.
- _____, F. (2003). Manisa. *İslam Ansiklopedisi*, 27 (s. 577-583). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.VIII. (1985). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- EYİCE, S. (1981). XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yılığ*, 162-184.
- _____, S. (1992). Bedesten. *İslam Ansiklopedisi* (s. 302-311). İstanbul: Türk Diyanet vakfı.
- GÖKÇEN, İ. (1946). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, C.I. İstanbul.
- GÖKMEN, E. (2020). Manisa'daki Hatuniye, Sultaniye ve Muradiye Külliyelerinin 1764-

& Yavuzylmaz, 2020, s. 382, 385; *Sinop Şehitler Çeşmesi*, Demir 2021, s. 501, Ek4; *Urla Gülsüm Hanım Çeşmesi*, Bayrakal 2009, s. 147.

- 1765 Tarihli Tamiratları. *Vakıflar Dergisi*, 54, 113-138.
- GÜRBİYİK, C. (2016). Turgutlu Irlamaz Köyü Cami. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 146-162.
- HEYBELİ, H., Demir, T., & Gökmen, E. (2016). Şer'iyeye Sicillerindeki Muhasebe Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Manisa Vakıfları. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/3, 275-324.
- İbrahim Cavid. (2010). *Aydın Vilayet Salnamesi R.1307/H.1308*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KÖKLÜ, N. (1993). Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları-2. *Manisa*, 4, 28-34.
- KÖPRÜLÜ, O. F. (1992). Bayrak. *İslam Ansiklopedisi*, C.5, (s. 247-254). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- KUYULU, İ. (1992). *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____, İ. (2000). İzmir Saat Kulesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 277-287.
- ÖDEKAN, A. (1992). Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme. *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları* (s. 281-295). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.
- ÖZSARAY, M. (2019). Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 28-41.
- ŞEN, A. (2015). *Manisa Hamamları* (Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya.
- UÇAR, A. (2016). İzmir Konutlarında Çeşme, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 251-274.
- _____, H. (2012). *Sipilden Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*. Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____, H. (2009). *Manisa Çeşmeleri*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- ULUÇAY, M. (1946). *Manisa Ünlüleri*. Manisa.
- ÜRER, H. (2013). Su Yapıları Mimarisi. *İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık*, C.1 (s. 186-263). İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi.

TS. MA. E., 1045-72-2

Vech-i tahrîr-i tezkire budur ki

Bundan mukaddem Nefs-i Magnisa'da merhûm ve mağfûn-leh ağa-yı der-i devlet olan Yakut Ağa'nın Yeni Han kurbünde binâ olunuduran nâ-tamâm hammâmının itmâm-ı binâsıçün dergâh-ı mu'allâda mîr-âhûr-ı büzürg olan Hüseyin Ağa yedinden Kızlar Ağası olan Mehmed Ağa irsâl ettiği bin sikke-i hasene-i mütenevvi'a[y]ı add-i sahîh ile addedip binâ-i mezbûra sarf etmek için emânetim hasebiyle alıp kabûl ve kabz etdim dediği üzere mâ vaka'a kayd-i tezkire olundu.

Fî 6 şehri Cumâde'l-âhiri sene 983

Mine'l-muhlisi'l-fakîr

Abdi çavuş-ı Dergâh-ı âlî

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ayverdi, E. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- _____, E. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)III*, İstanbul: Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.
- Bayrakal, S. (2009). *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Bilgi, N. (1996). *XX.Yüzyılın ilk Yarısında Manisa Kazası* (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi). İzmir.

- _____, N. (2002). Manisa Yangını ve 8 Eylül Törenlerine Dair Bir Belge. *Manisa*, 23-24, 38-42.
- _____, N. (2020). 1922 Manisa Yangını: Harik-i Hail. *Kurtuluş-İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*. (s. 85-94). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Çakmak, C. (2002). *Tire Hamamları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____, C. (2008). Tire Hamamlarının Mimari Özellikleri ve Korunma Durumları Hakkında Gözlemler. *Türk Kültüründe Tire II, Sempozyum Bildirileri* (s. 279-299). İzmir.
- _____, Ş. (1997). Foça'daki Türk Eserleri. *Geçmişten Günümüze Foça* (s. 47-60). Ankara: Foça Belediyesi&Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- _____, Ş. (2002). Işıklı'da Gedik Ahmed Paşa Hamamı. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)* (s. 179-184). İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____, Ş., & Kuyulu Ersoy, İ. (2012). Manisa Saray Hamamı. *Sanat Tarihi Dergisi (İlhami Bilgin'e Armağan)*, XXI/1, 39-48.
- Çal, H. (1989). *Niksar'da Türk Eserleri*. Ankara.
- Çınar, S. (2010). Erzurum Çifte Göbek (İki Göbek) Hamamının Düşündürdükleri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 67-84.
- Demirci, D. (2015). *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 42-65.
- Denktaş, M. (2000). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.
- Dündar, M. (2004). Niğde/Bor Hamamları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44/2, 161.184.

- Ekiz, M. (2014). Niğde'de Hristiyan Türklere Ait Olduğu Düşünülen Üç Hamam. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3/5, 95-117.
- Eravşar, O. (2004). *Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Eyice, S. (1960). İznik'te "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. *Tarih Dergisi*, 99-120.
- _____, S. (1997). Hamam. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15 (s. 402-430). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Gökçen, İ. (1946). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, I*. İstanbul.
- Gürbıyık, C. (2018). Manisa Sarayı'ndan Ulupark'a Bir Dikilitaşın Öyküsü. *Geçmişten Günümüze Manisa C.III 1643-1662*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Köşklü, Z.&Çınar, S. (2010). Erzurum'da Osmanlı Dönemi Hamamları. *Sanat Dergisi*, 18, 117-138.
- Kuyulu, İ. (1992). Manisa Alaca (Hamza Bey) Hamam. *Sanat Tarihi Dergisi*, VI, 63-72.
- Naldan, F. (2019). Erzincan'da Osmanlı Dönemi Hamamları. *Bellekten*, 83/297, 585-604.
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şehitoğlu, E. (2000). *Bursa Hamamlarının Yapısal, Çevresel, İşlevsel Sorunları ve Çözüm Önerileri* (Mimar Sinan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- Şen, A. (2015). *Manisa Hamamları* (NEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya.
- Uçar, A., & Uçar, H. (2019). Sıvaların Gizlediği Süslemeleriyle Korkuteli Çaybaşı Hamamı. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 66, 479-496.
- _____, A., Çakmak, Ş., & Uçar, H. (2018). Alaşehir (Sülün Muslu Paşa) Hamamı. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVII/1, 181-195.
- Uçar, H. (2012). *Sipilden Manisaya Ab-ı Hayat: Manisa Çeşmeleri*. Manisa: Banisa Büyük Şehir Belediyesi.
- Uzun, M., & Albayrak, N. (1997). Hamam (Kültür ve Edebiyat). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15 (s. 430-433). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Ünal, R. (1998). Beçin 1995 Kazısı. *Sanat Tarihi Dergisi*, IX, 135-149.
- _____, R. (2000). Beçin 1997 Kazısı. *Sanat Tarihi Dergisi*, X, 139-156.
- Ünalan, H. (2001). Akhisar Hamamları. *Sanat Tarihi Dergisi*, XI, 205-222.
- Yüksel, İ.A. (1983). *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri V*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları
- Arşiv Belgeleri
TS. MA. E., 1045-72
DVNSMHM.d.,25-1716

2022 verilerine göre Çarşı ve çevresindeki Belediye işletme belgesi bulunan 7 konaklama tesisindeki toplam oda sayısı 149, yatak sayısı 339'dur (Tablo VI). Aynı bölgede Turizm işletme belgeli üç otel de bulunmaktadır. Bu üç otelin oda sayısı 136, yatak sayısı 272'dir. Bu durumda çarşı ve çevresindeki tüm konaklama tesislerinde 285 oda ve 611 yatak bulunduğu anlaşılmaktadır. 2003 yılında çarşı ve çevresindeki 309 olan yatak sayısının 2022 yılında yaklaşık olarak ikiye katlandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Yayınlar

- 2003 *Manisa Turizm Envanteri*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Manisa 2003.
- Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti İkinci Kısım: Anadolu'da Yunan Fecayininin Tafsilatı*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338.
- Aydın Vilâyetine Mahsus Salnâme 1307 Mâli Senesi*, II, Def'a 13.
- AYDIN, Naci, *Manisa Albümü*, Danişment Basımevi, Manisa 1960.
- BİLGİ, Nejd, "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu ve İdari Bölünüşü", *Manisa Araştırmaları*, Cilt 1, Manisa 2001.
- _____, Nejd, "Tanzimat'ın Öncesi ve Sonrasında Saruhan Sancağı'nda Nüfus", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999.
- _____, Nejd, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası*, EÜ SBE, Doktora Tezi, İzmir 1996.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Manisa 1973 İl Yıllığı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara [ty].
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.
- Hasan Hulki, *Türkiye Salnamesi 1927*, İstanbul (ty).

- KÖKLÜ, H. Nusret, *Manisa İşgalden Kurtuluşu*, Bizim Büro, Ankara 1976.
- Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi 1928*, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1928.
- Manisa İl Yıllığı 1967*, Ticaret Matbaacılık, İzmir 1968.
- Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa 2002.
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın 1323 Hicri Senesi*, Def'a 24.
- SERÇE, Erkan (Haz.), *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918*, Akademi, İzmir 1998.
- Taşkıngöl Başaran, Fatma, *Manisa Şehri Üzerinde Sosyal Bir Araştırma 1950*, Sosyoloji Derneği, Ankara 2005.
- Turist Gözü ile Manisa*, İstanbul 1945.
- Türk Ticaret Salnamesi 1340 - 1341 Senesine Aid Nüsha, İktisadî Tedkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi*, (yty).
- Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnamesi 1927*, Arşak Garoyan ve Mahdumu Matbaası, İstanbul 1927.
- ULUÇAY, Çağatay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi, İstanbul.
- Vilayet Hususi İdaresi, *T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, İctimai Malumatı Cami Mecmuadır*, İzmir Ticaret Matbaası, İzmir 1932.
- YILDIZ, Selda, *XVIII. Yüzyılda Manisa'da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme*, AÜ SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

İnternet

- [BELGELİ - TURİZM TESİSLERİ \(ktb.gov.tr\)](http://ktb.gov.tr) (erişim: 17.04.2022)

Meydan, cadde ve sokaklar eksenindeki çarşı nüvelenmeleri dışında, kısaca AVM denilen Alışveriş Merkezleri de kentlerin içinde veya yakınlarında, ayrı ve yeni tür bir çarşı nüvelenmesi olarak değerlendirilebilir. Diğer nüvelenmelerden farklı olarak, tasarlanarak inşa edilen AVM'ler açısından Manisa, çok hareketli sayılmaz. 2012 yılında faaliyete geçirilen Forum Magnesia AVM, şehrin Laleli bölgesinde ve İzmir yolu üzerinde kurulmuştur.⁴ Kentin ilk AVM'si olan Forum Magnesia AVM ve benzerleri, geleneksel çarşı formlarından çok farklı ve modern tüketim toplumu merkezli, tamamı yekpare kapalı mekandan oluşan, bir çeşit yapay çarşı organizasyonları olarak tanımlanabilirler. Son tahlilde, farklı boyutta da olsa çarşıların geleneksel üretim fonksiyonunu devre dışı bırakan, bütünüyle tüketim ve ticari odaklı çarşılar olarak değerlendirilebilirler.

Manisa'da faaliyete geçen daha küçük çaplı bir AVM de 2018 yılında açıldı. 45 Park AVM adını taşıyan alışveriş merkezi, Güzelyurt bölgesindedir.⁵ Yoğun ve modern bir konut yerleşimi olarak gelişen bölgenin, çarşı ihtiyacını karşılayabilecek büyüklükte olmasa da, benzer bir işlev gördüğü söylenebilir. Bu bakımdan, nüvelenme öncesi bir durum söz konusudur.

Manisa'da bir AVM daha inşa sürecindedir. Uncubozköy'deki Adliye binasının güneyindeki alanda inşa edilmekte olan "Manisa Meydan"

⁴ [Manisa'nın ilk alışveriş merkezi Magnesia açıldı - Haberler Güncel \(Flaş\) \(hurriyet.com.tr\)](#) (erişim: 17.04.2022).

⁵ [Haber: 45 Park AVM Açıldı - Manisa Büyükşehir Belediyesi](#) (erişim: 17.04.2022).

projesi⁶ de, benzer bir çarşı nüvelenmesi oluşturacak izlenimi vermektedir. Üstelik bu kez inşa edilmekte olan AVM, çok sayıda konutu da içerecek tarzda planlanmış görünmektedir.

2014 yılından başlayarak ikiye bölünmüş olan Manisa şehrinin, tarihi merkezi Şehzadeler ilçesinin merkezi olarak düzenlenirken, şehrin Çaybaşı deresinin batısı, Organize Sanayi Bölgesini de içerecek şekilde, Yunusemre ilçesinin merkezi olarak düzenlenmiştir. Yunusemre ilçesinin dezavantajı, belirgin bir merkeze sahip olamamasıdır. Bu yüzden yukarıda belirtilen AVM'ler şehrin Yunusemre kısmında inşa edilmektedirler. Yunusemre mekan itibariyle bu gibi oluşumlara ne kadar müsaitse, Şehzadeler de o derecede namüsait görünmektedir. Ama tarihi merkezi içermek gibi bir avantaja sahiptir.

Kaynaklar

KÖKLÜ, H. Nusret, *Manisa Şehir Atlası 5-8 Eylül 1922 Manisa Yangını*, İkinci Kitap, 1993 (Daktilo metin ve Yangın haritası).

TAŞKINGÖL BAŞARAN, Fatma, *Manisa Şehri Üzerinde Sosyal Bir Araştırma 1950*, Sosyoloji Derneği, Ankara 2005.

[Manisa'nın ilk alışveriş merkezi Magnesia açıldı - Haberler Güncel \(Flaş\) \(hurriyet.com.tr\)](#) (erişim: 17.04.2022).

[Haber: 45 Park AVM Açıldı - Manisa Büyükşehir Belediyesi](#) (erişim: 17.04.2022).

[Ana Sayfa - Gergül İnşaat | Manisa Meydan](#) (erişim: 17.04.2022).

⁶ [Ana Sayfa - Gergül İnşaat | Manisa Meydan](#) (erişim: 17.04.2022).

anlatarak başlıyor: “Bu ovanın mısır, şaraplık üzüm ve tütün tarlalarıyla dolu olduğunu gördükten sonra, öğleye doğru, antik dönemde Magnesia olarak bilinen Manisa’ya vardık. Bursa’daki Olympos dağı (Uludağ) gibi, Manisa’da da Sipylos (Sipil) dağı var ve bu dağ, şehrin arkasında muazzam bir duvar gibi yükseliyor. Başta Sultan Selim Camisi olmak üzere şehrin çok sayıdaki camisinin kubbe ve minareleri, dağın karanlık fonunun önünde etkileyici bir şekilde yükseliyor.” Sarre bundan sonra şehre hiç temas etmeden Niobe ve Pelops’un Tahtı ile ilgileniyor.⁴⁰

Sonuç

Seyahatnamelere göre Manisa Çarşısı, bakımlı ve temizdir. Yollar beyaz taş ile döşeli, kaldırımları güzeldir. Ayrıca çarşının bakımıyla ilgili görevliler vardır. Yaz günleri her tarafı temizledikten sonra yerleri suyla ıslatırlardı. Çarşı serin olsun, müşteriler rahat dolaşsın, dükkânlara toz taşınmasınlar diye çarşı yıkanır. Ayrıca serinlik, yeşillik ve güzel bir görüntü meydana getirmesi için çarşının her tarafına güller, sümbüller, salkım söğütler, sarmaşıklar ve çınarlar dikilmiştir.

Tarih boyunca bir tarım ve ticaret merkezi olan Manisa’nın buna uygun çarşısı da olmuştur. Onun için tüccar ve sanatkârı çok olan bir şehirdir. Manisa’da üretilen ürünler, Manisa çarşısındaki tüccarlar aracılığıyla İzmir’e sevk edilmiş, bir kısmı İzmir pazarında tüketime sunulurken, bir kısmı da İzmir Limanı aracılığıyla dışarıya gönderilmiştir.

⁴⁰ Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı- Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Çev: Dara Çolakoğlu, Pera Turizm, İstanbul 1998, s. 3.

Manisa ve çarşısı birçok seyyahın uğradığı ve hakkında bilgi verdiği önemli bir merkez olmuştur. Hayvansal ürünlerin yanında, üzüm, zeytin, pamuk, tütün, deri, halı ve çeşitli dokumaların da imalat merkezidir.

Manisa Çarşısı’ndaki esnaf ise nezaketli ve müşterisine karşı mütevazı insanlardır. Kaliteli ve iyi ürünler üretirlerdi. Seyahatnamelerde belirtilen bu özellikleriyle de esnafın, işine sadece ticaret ve para kazanma gözüyle bakmadığını ve sanatını icra eden bir sanatçının zevkini de taşıdığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk, “Seyahatname’den Evliya Çelebi’ye”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı-711, Mart 2011, ss.212-233.
- AYKUT, A. Sait, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*, Cilt-1, Yapı Kredi Yayınları, 4.baskı, İstanbul-2010.
- DEMİREL, Mehmet, “1829 Yılında Manisa’da Bir İngiliz Subayı: George Thomas Keppel”, *Manisa*, Sayı-15, Mayıs 1998, ss.34-38.
- GÜZEL, Eylem, “Seyahatname ve Gravürlerde Manisa”, *Turkish Studies*, Cilt-12, Sayı-29, ss.287-308.
- KAHRAMAN, Seyit Ali - DAĞLI, Yücel (Hazırlayanlar), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2008.
- _____, Seyit Ali (Hazırlayan), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana*,

- Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, 9. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011.
- KAYA, Mustafa, "Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı-10, Ankara 2012, ss:245-262.
- KÖKLÜ, H. Nusret, *Dünkü Manisa*, Ankara 1970.
- _____, H. Nusret, *Dünkü Manisa'dan Resimler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.
- LABORDE, Leon de, *Voyage de l'Asie Mineure*, Paris 1838.
- PINAR, İlhan, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri (Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir)*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998.
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Çev: Dara Çolakoğlu, Pera Turizm, İstanbul 1998.
- SEVİM, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye-V, Anadolu-2*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.baskı, Ankara 2002.
- T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, İctimai Malumatı Cami Mecmuadır*, İzmir 1932.
- TOURNEFORT, Jeseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, Cilt-2, (Çev: Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul-2013.
- Yurt Ansiklopedisi*, Cilt-8, (Malatya-Manisa-Kahramanmaraş-Mardin-Muğla-Muş-Nevşehir-Niğde-Ordu), Anadolu Yayıncılık, İstanbul-1982-1983.

*İş böyle olunca para ikinci planda kalıyor*⁸ yorumunda bulunarak, müşteri ilişkilerinin önemini ifade etmiştir.

Esnaflar arasında dikkat çeken bir diğer konu ise çıraklıktır. Görüşülen esnafların çoğu çıraklıktan yetişmiş ve birçok çırak yetiştirmiş kişilerdir. Babadan, amcadan veya işin piri sayılan kişilerin eğitiminden geçerek dükkanlarını açma süreçlerini gerçekleştirmişlerdir. Erdinç Eker çıraklığın önemini anlatırken “*Çıraklığını yapamadığın mesleğin patronu olamazsın*”⁹ sözüyle esnaflığın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda bir usta için çırak yetiştirmek de çok büyük önem taşımaktadır. Bir çocuğun meslek edinmesini sağlamak ve onu her anlamda yetiştirmek eskiden esnaflığın görevi olarak sayılmaktadır. Ancak çıraklık aşamasında önemli olanın para değil, işi ustasından öğrenmek olduğunu belirten Adnan Elektrik’ten Adnan Çakmak, konuyla ilgili olarak “*Parayı, çalışma saatini düşünenler değil fedakârlık yapanlar başarılı olur*”¹⁰ diyerek, önceliğin öğrenmeye dayalı olmasının üzerinde durmuştur. Ancak artık esnafların neredeyse hepsi çırak bulmakta çok zorlandıklarını belirtmişlerdir. Çıraklığın da değişen dünya düzeni içerisinde yok olmakla karşı karşıya olan bir süreci yaşadığı anlaşılmaktadır.

Sorumlu olunan her meslek dalından esnafa ulaşarak tamamlanan mülakat sürecinin ardından, görüşmeler deşifre edilerek yazıya aktarılmıştır. Deşifre edilen metinler, temin edilen fotoğraflarla birleştirilerek bütünlük sağlanmıştır.

Özetle bu çalışma, “Geçmişten Günümüze Manisa Çarşısı” adlı proje kapsamında bazı meslek grupları ile gerçekleştirdiğim mülakatların daha anlaşılır kılınması adına yapılan değerlendirmeyi kapsamaktadır. Bu

amaçla mülakat sürecine başlamadan yapılan çalışmaları, mülakatların yapılış aşamasını ve sonrasındaki çalışmalar ile gözlemleri içermektedir. Manisa’daki esnaf ve çarşı kültürünün yaşadığı dönüşüm, günümüzde esnafın konumlandırıldığı yer ve geleceğe dair öngörüler bizzat esnafların bakış açısını barındırmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

KAL’A Ahmet, “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

BÜYÜKBOYACI, Yusuf, *Türk Esnafının Sosyal Yapısı ve Sosyal Değişme Temayülleri*, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 21, İstanbul, 2011

ERAY Saide Selin - İzzettin Kutlu, “Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı Kent Yapısında Çarşının Konumu ve Mekansal Kurgusu Üzerine Bir İrdeleme”, *Kent Akademisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2021.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

Sözlü Kaynaklar

Adnan Çakmak ile 26.03.2022 tarihinde yapılan görüşme.

Erdinç Eker ile 26.03.2022 tarihinde yapılan görüşme.

Halil Pekcan ile 20.12.2021 tarihinde yapılan görüşme.

Muazzam Ata ile 20.12.2021 tarihinde yapılan görüşme.

⁸ Erdinç Eker ile 26.03.2022 tarihinde yapılan görüşme.

⁹ Erdinç Eker ile 26.03.2022 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁰ Adnan Çakmak ile 26.03.2022 tarihinde yapılan görüşme.

İşlenen ürünlerin kalitesine oldukça dikkat edilirken, kötü işlenen kalitesiz deri imha edilmiş, kalp işlenen ayakkabı ya da ürünü üreten esnafın çarşıda sergilenerek cezalandırılmasıyla üretimde kalite düşmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Ürünün dayanıklılık süresi belirlenirken hem deriyi işleyen debbağlar hem de ürünü hazırlayan esnaf grubunun işçiliği göz önünde tutulmuş ve buna göre karar alınmıştır.

Kasap elinden çıkıp, debbağlara giden derinin tabaklanma aşamasından, ürün haline gelmesine değin uzanan süreçteki alışveriş düzeni belirlenmiş olup, taraflar buna uygun hareket etmiş, etmedikleri zaman durum şikayet ve dava konusu olmuştur.

Deri işleyen esnaf da, tüm Osmanlı esnaf zümrelerinde olduğu üzere istediği gibi farklı şehirlerle alım-satım yapamamış, öncelikle kendi şehrinin ihtiyacını karşılamasına dikkat edilmiş, sonrasında dışarıdan alım-satım yapmasına müsaade edilmiştir. Böylelikle hem esnaf teşkilatının, hem üretimin hem de tüketici halkın korumak istediği görülmüştür.

Manisa'da işlenmiş deriyi meta haline getiren esnaflar arasında pabuççular, çizmeciler, paşmakçılar, saraçlar bulunmaktaydı. Deriyi ürün haline getirirken yapısına, rengine, kalitesine göre farklı özellikleri olan mamuller elde edilmiş ve ürünler ehl-i hibrenin denetiminden geçtikten sonra satışa sunulurken, kalite kontrol altında tutulmuştur. Şehirde zamanında şehzadenin maiyyetine ve Osmanlı ordusuna çizme, ayakkabı, saraç takımı yapılması için yer ayrılması, sancak usulünün sona ermesinden sonra da bu üretimin

sürdürülmesi deri ürünlerinin ordu ve hassa için önemini göstermektedir.

Genel hatlarıyla bakıldığında Manisa'da debbağlar ve deriden ürün imal eden esnafın sıkı bir ticari ilişki ağıyla birbirlerine bağlı olduğu görülmektedir. Esnafların mahkemeye ya da merkeze şikayet konularını, belirlenen işleyişe aykırı üretimler, hammadde temininde yaşanan anlaşmazlıklar, şehrin ihtiyacı karşılanmadan dışarıya deri ya da diğer hammaddelerin satışı, mal satışının yapıldığı yerle ilgili düzenlemeye muhalefet, kalp ve kalitesiz ürün imali gibi mesleki meseleler oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Manisa Şer'iyeye Sicilleri

15 Numaralı MŞS, 16 Numaralı MŞS, 22 Numaralı MŞS, 48 Numaralı MŞS, 53 Numaralı MŞS, 61 Numaralı MŞS, 63 Numaralı MŞS, 64 Numaralı MŞS, 65 Numaralı MŞS, 79 Numaralı MŞS, 89 Numaralı MŞS, 100 Numaralı MŞS, 108 Numaralı MŞS, 110 Numaralı MŞS, 116 Numaralı MŞS, 128 Numaralı MŞS, 139 Numaralı MŞS, 146 Numaralı MŞS, 152 Numaralı MŞS, 190 Numaralı MŞS, 273 Numaralı MŞS, 275 Numaralı MŞS.

Araştırma Eserleri

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimâi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

- _____, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- _____, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.9, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- _____, Suraiya, *Osmanlı Zannatkârları*, Alfa Tarih, İstanbul, 2017.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- GÖKÇEN, İbrahim, "Manisa'da Dericilik ve Bundan Doğan Zanaatlar", *Gediz*, C.6, S.71, (1944), s.12.
- _____, İbrahim, *Manisa'da XVI. ve XVII. Yüzyılda Deri Sanatları Tarihi Üzerine Bir Araştırma*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1945.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı Üzerine Araştırmalar I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, İSAM, İstanbul, 1995, s.423-430.
- _____, Ahmet, "Lonca" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, İSAM, İstanbul, 2003, s.211-212.
- OSKAY, Bahri, "Ayakkabıcılara Dair", *Gediz*, C.5, S.51 (1941), s.3-4.
- _____, Bahri, "16 Ve 17'inci Asırlarda Manisa Debbağları", *Gediz*, C.5, S.53 (1941), s.3-4.
- ULUÇAY, M.Çağatay, *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942.

sanayii ve üretim hacmi hakkında genel de olsa bir fikir vermektedir¹¹¹.

19. yüzyılın ikinci yarısında bütün Osmanlı ülkesindeki boya üretimini ve boyacılığı etkilediği anlaşılan sentetik boyaların Manisa'ya etkisine dair doyurucu bilgilerden mahrumuz. Buna karşın Manisalı boyacıların hala geleneksel usulle boya elde ettiklerini gösteren bazı vesikalar mevcuttur. Ancak mevcut belgeler ne Manisa boyahanesine ilişkin bilgi vermekte ne de boyacı esnafı arasındaki sorunlara ışık tutmaktadır. Batı Anadolu bölgesinde yaşanan sanayileşme hareketleri neticesinde bazı boya ve iplik fabrikalarının kurulmasının şehirdeki boyahaneye ne yönde yansıdığı anlaşılmamaktadır. 1820'li yıllarda İzmir'in Rum esnafını da etkilediği anlaşılan¹¹² Yunan isyanının Manisalı Rum boyacılar arasında nasıl bir etki yarattığı malum değilse de yüzyılın ilk otuz yılı içinde vefat eden gayrimüslim boyacılar hakkında bilgi veren az sayıdaki vesika, boyahane hala işler halde olduğunu göstermektedir. Keza Uluçay ve Ünlü'nün tespitleri de 20. yüzyılda bile boyacılığın Manisa'da sürdüğünü göstermektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN.ŞKT, nr. 32.

¹¹¹ Bunlarla ilgili belgeler için sırasıyla bk. BOA, C.EV, nr. 393/19914; BOA, C.BLD, nr. 2/59; BOA, AE. SMHD. I, nr. 42/2542; BOA, C.BLD, nr. 123/6117.

¹¹² Mesela Süleymaniye Vakfı'na bağlı İzmir'deki ibrişimhânenin bu nedenden ötürü atıl kaldığı anlaşılmaktadır. Bk. BOA, EV.HMH.LALE, nr. 6/124.

AE. SMHD. I, nr. 42/2542.

AE.SSLM. III, nr. 140/8453.

C.BLD, nr. 2/59; 123/6117.

C.EV, nr. 393/19914.

EV.HMH.LALE, nr. 6/124.

ML.VRD.TMT.d, 1973

2. Manisa Şeriye Sicilleri

14, 31, 61, 64, 114, 118, 126, 139, 141, 143, 147, 148, 149, 162, 163, 164, 167, 171, 186a, 189, 190, 204, 206, 207, 208, 213, 230, 251, 252, 264, 273

B. Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 M. 1663-1664), haz. Rasim Erol vd, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738), haz. Fuat Recep vd, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667), haz. Rifat Günalan vd, İstanbul 2011.

C. Araştırma Eserler

Akgündüz, Ahmet, "Gedik", *TDVİA*, 13, (1996), s. 541-543.

_____, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilâtı ve Belediye Kanunları*, İstanbul 2005.

Baykara, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul 2007, s. 351-360.

Bozkurt, Fatih, *Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine göre Gördes Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2003.

Canatar, Mehmet, "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, (1998), s. 89-104.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1997.

- Çınar, Hüseyin, "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri", *Vakıflar Dergisi*, 40, (Aralık 2013), s. 33-53.
- Dalsar, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960.
- Demir, Merve, *Demirci Kazası Karataş Nahiyesi Temettuat Defterleri*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989.
- _____, "XVI. Asırda Manisa Esnâfına Dâir Bâzı Mülâhazalar", *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa 2006, s. 65-72.
- Enez, Nevin, *Doğal Boyamacılık: Andolu'da Yün Boyamacılığında Kullanılmış Olan Bitkiler ve Doğal Boyarla Yün Boyamacılığı*, İstanbul 1987.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, s. 94-104.
- _____, "Osmanlı Şehrinde Esnâf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, s. 85-93.
- _____, "Osmanlılarda Esnâf ve Devlet İlişkileri", *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, s. 417-422.
- _____, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, s. 257-290
- Faroqhi, Suraiya, "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalâtı ve Sof Atölyeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41/1-4, (1985), s. 237-259.
- _____, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000.
- Genç, Mehmet, "Yed-i Vâhid", *TDVİA*, 43, (2013), s. 373-383.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2014.
- Gökmen, Ertan, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci Kazası (İdari, Sosyal ve Ekonomik Acıdan)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul 1993.
- Koç, Ümit, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2003.
- Kolçak, Özgür, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Öztürk, Said, "Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun", *Acta Turcica*, II/2, (2010), s. 80-93.
- Şimşirgil, Ahmet, "XV-XVI. Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadi Hayat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, (1995), s. 187-210.
- Uluçay, M. Çağatay, "Manisa Bogası", *Sancaktan Saraya: Seçme Yazılar*, Haz. M. Sabri Koz & Haşim Şahin, İstanbul 2012, s. 445-447.
- _____, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Manisa 1942.
- Ünlü, Muazzez, *XVI. Asırda Manisa'da Dokumacılık (Mezuniyet Tezi, 1949)*, Manisa 2004.

sağlanmışır¹⁵³. Ancak, 1955'te 12 milyon lira sermayeli *Manisa Pamuklu Mensucat A.Ş. Fabrikası*'nın açılışının ardından bu büyük işkolu büyük bir kayba uğramıştır. 1959'da 613 el dokuma tezgâhı, 14 adet motorlu dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Manisa Pamuklu Mensucat Fabrikası 21.058 iğlik modern fabrikasıyla yılda 5,5 milyon m² pamuklu dokuma imal etmektedir¹⁵⁴.

Tarımsal ürünlerle ilgili zirai faaliyetleri daima öne çıkan Manisa'da dokumacılık açısından bakıldığında çırçır fabrikaları gibi küçük işletmelerin kitlesel üretim ve hazır giyim sektörüyle rekabet imkânları sınırlı kalmıştır.

Tarihi Manisa Bezi Dokuma Kadın, Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi (MABEZ)

2000'li yılların başında Türk Kadınları Konseyi Derneği Manisa Şube Başkanı Mübeccel Kafkaslı'nın girişimiyle kurulmuştur. Manisa bezi üretimi konusunda faaliyet gösteren kooperatif istekli kişilere dokuma öğreterek hem bu iş kolunun kaybolmamasına hem de emekleriyle geçinen vatandaşlara yeni bir imkân sağlamıştır.

Manisa Büyükşehir Belediyesi Hüsrev Ağa Hamamı Manisa Bezi Atölyesi

Manisa Büyükşehir Belediyesi 2016'da Sakarya mahallesindeki Hüsrev Ağa Hamamı'nda Manisa bezlerinin dokunduğu bir atölye açmış ve isteklilere Manisa bezi dokuma kursları vermiştir.

¹⁵³ Kooperatif 23 Aralık 1942'de üyelerini olağan toplantıya çağırılmışır. Bkz. Nejdete Bilgi, *a.g.t.*, s. 407.

¹⁵⁴ Nejdete Bilgi, *a.g.t.*, s. 416.

KAYNAKÇA

A. Basılı Kaynaklar

- "Daimi Yerli Mallar Sergisi Sulu Handa", *Halkın Sesi*, 27 Ağustos 1934, s. 3.
- 1326 *Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, Sayı 25, Vilâyet Matbaası 1326/1908.
- 1927 *Sanayi Sayımı*, Devlet İstatistik Ens. yay., No. 584, Ankara 1969.
- ACIPINAR, Mikail-KÜPELİ, Özer, "Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı", *Geçmişten Günümüze Manisa-Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, C. I, Ed. M. Tepekaya-Z. Atar, Manisa Celal Bayar Üniv. Yay., Manisa 2018, s. 539-556.
- ACUN, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, TTK. yay., Ankara 1999.
- ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İ. Ü. Ed. Fak. yay., İstanbul 1991, s. 279-306.
- ATABAY, Gülcan, *İzmir Basımına Göre İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulüpleri (Ahenk, İttihat, Anadolu)*, Aydın Adnan Menderes Üniv. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aydın 2019.
- BAYÇIN, Nazmi, "Manisa'da Dokumacılık I-II", *Gediz-Manisa Halkevi Dergisi*, C. 8, S. 86, 1 Kasım 1945, s. 7-9; C. 8, S. 87, 1 Aralık 1945, s. 10.
- BİLGİ, Nejdete, "Milli Mücadeleden Sonra Manisa'da Çıkan İlk Gazete: Saruhan", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXXI/1, 2016, s. 77-98.
- _____, Nejdete, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, E. Ü. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış doktora tezi, İzmir 1996.

- BOZKURT, Nebi, "Pamuk", *TDVİA.*, C. 34, İstanbul 2007, s. 154-156.
- CANATAR, Mehmet, "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XVIII, İstanbul 1988, s. 89-104.
- CREMERS, Wolfgang İbrahim, "Giyim- Kuşam Sözlüğü-I", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 322, s. 7652;
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. yay., Ankara 1991.
- ÇAM, Nusret, "Arasta", *TDVİA.*, C. 3, İstanbul 1991, s. 335-336.
- ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK. yay., Ankara 1994.
- EMECEN, Feridun M., "Âyân ve Muhallefâtı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa", *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür yay., Manisa 2006, s. 203-210.
- _____, Feridun M., "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 1988, İstanbul 1989, s. 215-223.
- _____, Feridun M., "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Ed. E. A. Zachariadou, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1999, s. 105-121.
- _____, Feridun M., "XVI. Asırda Manisa Esnâfına Dâir Bâzı Mülâhazalar", *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür yay., Manisa 2006, s. 65-72.
- _____, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK. yay., Ankara 1989.
- _____, Feridun, "Cullâh", *TDVİA.*, C. 8, İstanbul 1993, s. 83-84.
- _____, Feridun, "Manisa-Tarih", *TDVİA.*, C. 27, Ankara 2003, s. 577-583.
- ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Bellekten*, C. LII, S. 203, Ağustos 1988, s. 501-533.
- ERZİNCAN, Tuğba, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *TDVİA.*, C. 35, İstanbul 2008, s. 228-230.
- EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, 9. Kitap, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman-R. Dankoff, Yapı Kredi yay., İstanbul 2005.
- EYİCE, Semavi, "Bedesten", *TDVİA.*, C. 5, İstanbul 1992, s. 302-311.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. G. Çağalı Güven-Ö. Türesay, Yapı Kredi yay., İstanbul 2003.
- _____, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler-Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1560-1650*, Çev. N. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt yay., 2. Baskı İstanbul 1994.
- FLEET, Kate, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Çev. Ö. Akpınar, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2009.
- FRANGAKIS-SYRETT, Elena, "İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti (18. Yüzyılın İkinci Yarısından 19. Yüzyılın Başlarına)", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Ç. Keyder-F. Tabak, Çev. Z. Altok, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1998, s. 101-118.
- GOFFMAN, Daniel, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı*

- Kenti-Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev. S. Yalçın, Tarih Vakfı yay., İstanbul 2003, s. 88-151.
- _____, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Çev. A. Anadol-N. Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995.
- _____, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, Çev. A. Başçı-Sander, Sabancı Üniv. yay., İstanbul 2001.
- GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicrî 954-1060)*, Kitap I, Manisa Halkevi yay. No: XVIII, İstanbul 1956.
- _____, İbrahim, *XVI. ve XVIII. Yüzyıl Vesikalarına Göre Manisa'da Deri San'atlarının Tarihi Üzerinde Bir Araştırma*, Manisa Halkevi yay. No: XIII, İstanbul 1945.
- GÖKMEN, Ertan, "Bir Yerel Yönetim Uygulaması Olarak 1913 Yılı Aydın Vilayeti Umumi Meclisi Toplantısı ve Müzakereleri", *Türk İdare Dergisi*, Y. 92, S. 491, Aralık 2020, s. 123-160.
- GÜNAY, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 2000.
- HAMILTON, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 1-65.
- _____, Halil, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2008.
- KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *TDVİA.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 423-430.
- _____, Ahmet, "Lonca", *TDVİA.*, C. 27, Ankara 2003, s. 211-212.
- KARABULUT, Pakize Çoban, "Ege Bölgesi'nde Dokumacılık: İkinci Dünya Savaşı Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, Haziran 2017, s. 155-170.
- KARAKAYA, Enis, "Manisa-Mimari", *TDVİA.*, C. 27, Ankara 2003, s. 583-588.
- KURMUŞ, Orhan, "The Cotton Famine and Its Effects on the Ottoman Empire", *The Ottoman Empire and the World Economy*, Ed. H. İslamoğlu-İnan, Cambridge 1990, s. 160-169.
- _____, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 3. Baskı Savaş yay., Ankara 1982.
- KUZUCU, Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tekstil Tarihinin Gelişimi*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 2009.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiatları", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 1978, s. 1-85.
- _____, Mübahat S., "1624 Sikke Tashîhinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, S. 34, 1983-1984 Prof. Dr. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı, İstanbul 1984, s. 123-182.
- _____, Mübahat S., "Baruthâne-i Âmire", *TDVİA.*, C. 5, İstanbul 1992, s. 96-98.
- _____, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun yay., İstanbul 1983.
- Manisa 2000*, Haz. N. Bilgi-Ü. Şenel-E. Akar-A. Türe, Manisa Valiliği yay., İzmir 2000.
- MÜLLER, Angelico Maria, *İzmir 1726 (Seyahatname)*, Çev. A. Sevim Uhri, Tepekule Kitaplığı yay., İzmir 1998.
- ORKON, Cenap Refik, *Manisa Coğrafyası*, Manisa Halkevi yay. No. 3, İstanbul 1937.

- ORTAÇ, Hilal, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)*, E. Ü. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış doktora tezi, İzmir 1996.
- ÖKÇÜN, Gündüz, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, Hil yay., İstanbul 1984.
- ÖZEN, Mine Esiner, "Türkçe'de Kumaş Adları", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, S. 33 (Mart 1980/81), İstanbul 1982, s. 292-340.
- ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi yay., İstanbul 2008.
- ÖZLÜ, Zeynel, "Manisa'da Osmanlıdan Cumhuriyete Tevarüs Eden Meslekler, Esnaf ve Tüccar Aileler", *Geçmişten Günümüze Manisa-Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, C. I, Ed. M. Tepekaya-Z. Atar, Manisa Celal Bayar Üniv. yay., Manisa 2018, s. 749-775.
- POLAT, Esra, *Uluslararası İzmir Fuarının Kuruluşu ve İlk Sergiler*, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2008.
- PEETERS, Jacob, *Description des principales villes, havres et isles de golfe de Venise du coté oriental. Comme aussi des villes et forteresses de la Moree et quelques places de la Grèce...*, Anvers, Sur le marché de vieux Soluliers, 1690.
- REINDL-KIEL, Hedda, "Rum Mehmed Paşa", *TDVİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 226-227.
- ROBERTS, Lewes, *The Merchants Mappe of Commerce-Wherein, The Universall Manner and Matter ef Trade, Is Compendiously Handled*, London 1634.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "1763'de İzmir Limanı İhracaat Gümrüğü ve Tarifesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 8, Mayıs 1968, s. 53-57.
- _____, Halil, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticarî İmkânları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 11, Ağustos 1968, s. 61-66.
- SANDYS, George, *A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610, Foure Bookes. Containing a Description of the Turkish Empire, of a Aegypt, of the Holy Land, of the remote parts of Italy, ans ilands adioyning*, London 1615.
- SERÇE, Erkan, "90. Yılında İzmir İktisat Meşheri", *Atatürk Organize-İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Dergisi*, S. 87, Ocak 2013, s. 46-48.
- SU, Kâmil, "Manisa Tarihine Ait Vesikalar: Manisa'dan İstanbul'a Gönderilen Yelken Bezleri", *Gediz-Manisa Halkevi Dergisi*, C. 4, S. 46, 1 Şubat 1941, s. 3-5.
- Şemâilnâme-i Âl-i Osmân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, Nr. 3592.
- TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. S. Yerasimos, 2. Kitap Çev. T. Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, 4. Basım İstanbul 2013.
- TOURNEFORT, M., "18 inci Asırda Manisa", Çev. A. Zeki Ökmen, *Gediz-Manisa Halkevi Dergisi*, C. 8, S. 82, 1 Temmuz 1945, s. 5-6.
- ULUÇAY, Çağatay-GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi yay. No: 5, İstanbul 1939.
- _____, M. Çağatay, "Hacı Yavaşzade", *Gediz-Manisa Halkevi Dergisi*, C. 8, S. 92, 31 Mayıs 1946, s. 5-6.
- _____, M. Çağatay, "Manisa Tarihine Dair Vesikalar: Evliya Çelebi ve Manisa", *Gediz-Manisa Halkevi Dergisi*, C. 4, S. 47, 1 Mart 1941, s. 5-6.
- _____, M. Çağatay, "Manisa Tarihine Dair Vesikalar: Manisa Boğası", *Gediz-Manisa*

- Halkevi Dergisi*, C. IV, S. 44, 1 Aralık 1940, s. 5-7.
- _____, M. Çağatay, *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H.-1220 H.)*, Manisa Halkevi yay. No: 6, İstanbul 1940.
- _____, M. Çağatay, *XVII inci Yüz Yılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Manisa Halkevi yay., Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- ULUĞTEKİN, Murat-ULUĞTEKİN, M. Gül, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Ankara 2013.
- ÜNLÜ, Muazzez Ünlü, *XVI. Asırda Manisa'da Dokumacılık*, Manisa Kültür Sanat Kurumu yay., Manisa 2004.
- YAVAŞ, Doğan, "Kurşunlu Han", *TDVİA.*, C. 26, Ankara 2002, s. 448.
- YÜCEKAYA, Hüsni, *Şer'iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyılda Amasya Kayseri, Tokat ve Trabzon Şehirlerinde Dokumacılık*, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış doktora tezi, Ankara 2011.

B. Genelağ Bilgiliği

<https://www.ekolojikdonusum.com/600-yillik-manisa-bezi> (Erişim: 10.04.2022)

<https://tekstilbilgi.net/manisa-bezi-dokuma.html> (Erişim: 10.04.2022)

<https://manisa.ktb.gov.tr/TR-152045/carsi-bedesten-hanlar.html> (Erişim: 09.04.2022)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/rum-mehmet-pasa-bedesten> (Erişim: 09.04.2022)

Manisa bezi dokuma tezgahı (manisahaberleri.com)

KAYNAKÇA

Manisa Şer'iyce Sicilleri

16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 46-A, 48, 51, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 82, 88, 93, 95, 98, 100, 108, 119, 124, 139, 190, 207, 213, 242, 273.

Araştırma Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 9, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

BAYÇIN, Nazmi, "Manisa'da Dokumacılık", *Gediz*, C. 8, S. 86 (1945), s. 7-9.

_____, Nazmi, "Manisa'da Dokumacılık", *Gediz*, C. 8, S. 87 (1945), s. 8-11.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin Ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

CİN, Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011.

ÇELİK, Şenol, "Orducu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İSAM, İstanbul, 2007, s. 370-373.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı -Fetvâvâ-yı Ebusu'ud Efendi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, Feridun M. , *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, Eren Yayınları, İstanbul, 1997.

_____, Feridun M. , *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

_____, Feridun, "Manisa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İSAM, Ankara, 2003, s. 577-583.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimlerin Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Zannatkârları*, Alfa Tarih, İstanbul, 2017.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İSAM, İstanbul, 1995, s. 423-430.

_____, Ahmet, "Lonca", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İSAM, İstanbul, 2003, s. 211-212.

KENANOĞLU, M. Macit, "Zimmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İSAM, İstanbul, 2013, s. 438-440.

_____, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZEL, Ahmet, "Gayrimüslim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İSAM, İstanbul, 1996, s. 418-427.

ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII inci Yüz Yılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942.

Büyük tüccarların küçüklerini ezmesine izin verilmezdi. Alım satım işlerine nezaret eden kethüda, yiğitbaşı ve ustabaşlar her esnafın haline ve işine göre, aldıkları ve sattıkları şeylerden bir nispet dahilinde alım satım yapmaktaydılar. Bu kurallara uymayanlar esnaf teşkilatları ve kadı tarafından cezalandırılmaktaydılar.⁹⁰

Osmanlı şehir ve kasabalarında ticaret hayatının önemli bir unsuru da narhtır. Bir malın, kadı tarafından tespit edilen fiyatının altında ve üstünde satışı yapılamazdı. Buna aykırılığı kadı tarafından tespit edildiğinde cezalandırılırdı. Ayrıca Manisa'da kadının dışında esnaf yiğitbaşısı ve ahilerinin de esnafı kontrol ettikleri, üretimi kötü, fiyatı narha uymayan esnafı, kadı siciline kaydettirdikleri ve cezalandırdıkları görülüyor.⁹¹

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *Maliye Nezareti Temettüat Defterleri* (BOA, ML. VRD. TMT.), 16178, 16179.

Manisa Şer'iyye Sicilleri (MŞS), 167, s. 110.

Kitap, Makale ve Tezler

BAYIR, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, İÜ SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2001.

EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.

GÖKÇEN, İbrahim, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, Manisa Halkevi, İstanbul 1946.

⁹⁰ Uluçay, *Esnaf Teşkilatı*, s. 22.

⁹¹ Uluçay, *Esnaf Teşkilatı*, s. 34

_____, İbrahim, *XVI. ve XVII. Yüzyıl Vesikalarına Göre Manisa'da Deri San'atları Tarihi Üzerinde Bir Araştırma*, Manisa Halkevi, İstanbul 1945.

GÜNAY, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İÜ SBE, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

KÖKLÜ, Nusret, *Dünkü Manisa*, Ankara 1970.

ORTAÇ, Hilal, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı)*, EÜSBE, Basılmamış doktora tezi, İzmir 1996.

OSKAY, Bahri, "16. ve 17. Asırlarda Manisa Debbağları", *Gediz*, V/53 (Eylül 1941), s. 3-4.

_____, Bahri, "Ayakkabıcılara Dair", *Gediz*, V/51 (Temmuz 1941), s. 3-4.

T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii Coğrafi, Tarihi İdari, İktisadi, İctimai Malumatı Cami Mecmuadır, İzmir 1932.

ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII'nci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Manisa Halkevi, İstanbul 1942.

_____, M. Çağatay, *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, I, İstanbul 1940; II, Manisa Halkevi, İstanbul 1946.

_____, M. Çağatay, *Türkler Devri Manisa Şehri Kronolojisi (1313-1913)*, Basılmamış el yazısı metin (Özel Arşivimizde).

Manisa Üzüm Müstahsilleri Kooperatif Ortaklığı ve 21 Ekim 1941'de Manisa Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi kurulmuştur.

1943 yılında çıkarılan 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile Esnaf Odaları düzenine geçilmiştir. 4355 Sayılı Kanun'un çıkarılması sonrasında 22 Haziran 1951 tarihinde Manisa Ayakkabıcılar Küçük Sanat Kooperatifi, 25 Şubat 1953 tarihinde Manisa Esnaf Kefalet Kooperatifi, yine 1953 yılında Manisa Esnaf ve Sanatkârları Dernekleri Birliği ve 15 Mart 1954'te Manisa Esnaf Yapı Kooperatifi kurulmuştur. 1985 sonrası Manisa Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği adıyla esnafa hizmet veren bir kuruluş haline gelmiştir. Aynı şekilde Manisa Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birliği 1971 yılında kurulmuş ve esnafa finansman temin etme konusunda yardımcı olmaya çalışmıştır.

Manisa'da esnafın bir kısmı Ticaret Odası'na, bir kısmı ise çeşitli esnaf odalarına bağlı olarak hizmet vermektedir. Ticaret Odası'nın, Ticaret ve Sanayi Odası'nın, Manisa Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği'nin yetki alanlarının birbirleriyle karıştığı görülmektedir. Küçük esnaf, bu odalardan her hangi birisinin üyesidir. Kredi ve Kefalet Kooperatifi ise bütün esnafa hizmet vermeye çalışmaktadır. Manisa Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği ve Manisa Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birliği, Manisa esnafının Cumhuriyet dönemindeki en önemli ve kapsamlı teşkilatlarıdır.

KAYNAKÇA

Arsivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
BCA, 30-18-1-2/ 106-64-18, Ek:10-82.
BCA, 30-18-1-2/ 126-50-18, Ek: 10-563.
BCA, 30-18-1-2/ 131-15-3, Ek: 10-762.
BCA, 30-18-1-2/ 134-106-1, Ek:10-762.
BCA, 30-18-1-2/ 135-28-3, Ek: 10-1044.
BCA, 30-18-1-2/ 141-104-1, Ek: 10-350.
BCA, 30-18-1-2/ 2-17-9, Ek: 179-20, s.1.
BCA, 30-18-1-2/ 96-90-8.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO, 3551-266251, H-27.04.1327/18 Mayıs 1909.
BOA, İE.TCT-7-829, H-24.01.1112/11 Temmuz 1700.

Resmi Yayınlar

Ceride-i Resmîye, 2 Mayıs 1925, No:99, s.168-169.
Coğrafi, Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Tarihi Yönleriyle Manisa'95, Manisa Valiliği 1995, s.162.
Düstur, Tertip:5, Cilt-8, s.4590.
Manisa 2007, Ege Ofset, İzmir 2007, s.440.
Manisa Belediyesi, *Manisa Belediyesi 931-934 Senelerinde Yapılan İşler*, Manisa-1934.
Manisa İl Yıllığı-1967, Ticaret Matbaacılık, İzmir 1968, s.201-202.
Resmi Gazete, 1 Ağustos 1964, Sayı-11769, s.3.
Resmi Gazete, 10 Mayıs 1969, Kanun No. 1163.
Resmi Gazete, 10 Mayıs 1969, Kanun No. 1163.
Resmi Gazete, 21 Haziran 2005, Sayı: 25852, Kanun No: 5362, Madde-3.
Resmi Gazete, 21 Haziran 2005, Sayı: 25852, Kanun No: 5362, Madde-4.
Resmi Gazete, 26 Ekim 2021, Sayı:31640.

Resmi Gazete, 4 Kasım 2012, Sayı: 28457,
Yönetmelik No: 3834, Madde-5.
*T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi,
İdari, İktisadi, İctimai Malumatı Cami
Mecmuadır*, Ticaret Matbaası, İzmir 1932.

Kitap, Tez ve Makaleler

- Barkan, Ömer Lütfü, “Osmanlı İmparatorluğu’nda
Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt-41, Sayı-1-4,
İstanbul 1985.
- Çelebi, Ömer Faruk, *Küreselleşmenin Esnaf ve
Sanatkârların Rekabet Gücüne Etkileri: Yeni
Fırsatlar ve Tehditler Açısından Manisa Esnaf
ve Sanatkârlarının Mevcut Durum Analizi*,
(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa
Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Manisa-2019).
- Çelikbaş, Fethi, “Ticaret-Sanayi ve Esnaf Odaları”,
*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Dergisi*, Cilt-1, Sayı-1, 1943.
- Tekerek, Meltem, “Ticaret ve Sanayi Odaları”,
Atatürk Ansiklopedisi, s.2,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ticaret-ve-sanayi-odaları/?pdf=3325>,
(et:11.01.2022).
- Tomalı, Ali, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İktisat
Politikalarında Aksiyoner Bir Grup: Esnaf ve
Esnaf Cemiyetleri (1908-1918)”, *Belgi
Dergisi*, Sayı-23, Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma
ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış-2022/I, ss.
323-353.
- Yurt Ansiklopedisi*, Cilt-8, (Malatya – Manisa –
Kahramanmaraş – Mardin – Muğla – Muş –
Nevşehir-Niğde-Ordu), Anadolu Yayıncılık,
İstanbul-1982-1983.

İnternet Kaynakları

- Manisa Esnaf ve Sanatkârları Odaları Birliği
(MESOB)*,
<http://www.mesob.org.tr/mesob/tarihce/>,
(et:11.01.2022).
- Sınırlı Sorumlu Manisa Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve
Kefalet Kooperatifleri Birliği (MESKOB)*,
<http://www.manisabolgebirligi.org.tr/default.asp?detay=8>, (et:14.01.2022).
- TESK*,<https://www.tesk.org.tr/view/menu/goster.php?Guid=39b85661-06e8-11ea-9eaf-000c29b32a85>, (et: 14.01.2022).
- Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet
Kooperatifleri Birliği (TESKOMB)*,
<http://www.teskomb.org.tr/mevzuat.asp?k=11>, (et:14.01.2022).
- Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Odaları
Konfederasyonu (TESK)*,
<https://www.tesk.org.tr/view/menu/goster.php?Guid=901d50d2-f1d9-11e9-b001-54213e5f8f01>, (et:11.01.2022).